

DIE ROL VAN OUDERLING A. D. W. WOLMARANS IN DIE KERKGESKIEDENIS VAN DIE Z.A.R. TOT 1900.

ALGEMENE INLEIDING

Oortuig dat daar vir hulle geen reg meer bestaan het in die Kaapkolonie nie, het die Voortrekkers vanaf 1834 die binneland van Suid-Afrika ingetrek.¹⁾ Nadat hulle die Kaapkolonie verlaat het, het dit geblyk dat die offisiële houding van die Kaapse N.G. Kerk een van afwysing was.²⁾ Nadat herhaalde pogings aangewend is om 'n predikant uit die Kaapse N.G. Kerk te kry³⁾, en dit deur laasgenoemde van die hand gewys is, het die trekkers hulle blik na Nederland gewend⁴⁾. Deur die toedoen van prof. U. G. Lauts wat 'n warme pleitbesorger van die belange van die Voortrekkers was⁵⁾, het ds. Dirk van der Hoff 'n beroep na Transvaal aangeneem⁶⁾ en in 1853 hier aangekom. Te midde van moeite en veel ontberings, het ds. Van der Hoff baanbrekerswerk verrig in die Z.A.R.

In 1853 is ds. Van der Hoff te Potchefstroom in sy amp bevestig deur ouderling F. G. Wolmarans, grootvader van die latere ouderling A. D. W. Wolmarans. Ouderling F. G. Wolmarans was 'n groot man in die midde van sy volk. Vir die kerk van sy dae was hy 'n groot leier. Die eerste Algemene Kerkvergadering van die Ned. Herv. Kerk in die Z.A.R. is onder sy voorsitterskap geopen op 8 Augustus 1853. Saam met ds. Dirk van der Hoff was hy die opsteller van die eerste kerklike wetboek⁷⁾. Sy kleinseun, die latere ouderling A. D. W. Wolmarans, het 'n baie belangrike rol gespeel as ouderling van die Ned. Herv. Kerk.

Nadat sommige mense in die kerk ontevrede was met die sing van gesange in die erediens⁷⁾, het ds. Dirk Postma van die afgeskeie Gereformeerde Kerk in Nederland in 1858 in die Z.A.R. aangekom. Op die agste Algemene Kerkvergadering van die Ned. Herv. Kerk wat op 10 Januarie 1859 saamgekom het, was ds. Postma ook teenwoordig. Nadat hy gevra is oor sy opinie oor die gesange, het hy sy mening as volg uiteen gesit: As daar in 'n gemeente vrede heers en as die gemeente regsinnig is, dan wil hy hom met die sing van gesange aldaar nie bemoei nie. As 'n

1) S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis van die Ned. Herv. Kerk*, Pretoria-Kaapstad, 1953, bls. 39.

2) A Dreyer, *Die Kaapse Kerk en die Groot Trek*, Kaapstad 1929, bls. 3 vv. Die Sinode van die Kaapse N.G. Kerk 1837 het die trekkers beskou as mense wat hulle altare verlaat het en sonder 'n Moses of Aäron die woestyn ingetrek het. Hulle is vergelyk met 'n nomade volk. Verder is almal vermaan om hulle te onderwerp aan diegene wat God oor hulle gestel het. Vergelyk A. Dreyer, *a.w.*, bls. 3-4.

3) S. P. Engelbrecht, *a.w.*, bls. 40.

4) Ds. P. N. Ham is na Suid-Afrika gestuur, maar hy is in 1844 oorlede voor hy die Voortrekkers kon bereik. Vergelyk S. P. Engelbrecht, *a.w.*, bls. 51-52.

5) Vergelyk U. G. Lauts, *De Kaapsche Landverhuizers of Neerlands afstammelingen in Zuid-Afrika*, Leiden, 1837.

6) S. P. Engelbrecht, *a.w.*, bls. 79 vv.

7) Vergelyk S. P. Engelbrecht, *Gedagtenisrede oor A. D. W. Wolmarans*, Almanak van die Ned. Herv. Kerk 1929, bls. 92-93. Vergelyk S. P. Engelbrecht, *F. G. Wolmarans en sy kleinseun A. D. W. Wolmarans as handhawers van die onafhanklikheid van die Transvaalse Kerk*, Hervormde Teologiese Studies, 15de Jaargang, Krugersdorp 1959, bls. 87 vv.

8) S. P. Engelbrecht, *a.w.*, bls. 141-150.

predikant hom hou aan die gesange waarvan die teks in die Bybel staan, het hy nie beswaar nie. As daar egter mense is wat beswaar het teen die sing van gesange waarvan die teks nie in die Bybel staan nie, in die erediens, dan moet die gesange nie gesing word nie. As dit nie verkry kan word nie, raai hy aan om dit oor te laat aan die gewete van elke leraar om te handel volgens sy gewete en met inagneming van die toestand van die gemeente.⁹⁾ Die vergadering het besluit dat dit aan die predikant vrygelaat sou wees om gesange te laat sing of nie, maar dat die Evangeliese Gesangboek as kerkboek erken moet word¹⁰⁾.

Ds. Postma kon hiermee nie saamgaan nie. Terwyl hy reeds in Kaapstad en ander plekke verskeie kere gesange laat sing het, kon hy dit nou nie doen nie. Hy het gesê dat hy hom „volgens Gods Woord” nie meer geregtig ag om aan die Hervormde mense sy hulp toe te sê nie¹¹⁾. Die skeuring het ’n feit geword toe op 12 Januarie 1859 ’n brief aan die vergadering gestuur is waarin hulle te kenne gegee het dat hulle ophou om lid van die Hervormde Kerk te wees en as ’n vrye Geref. Kerk wil bestaan ooreenkomstig die leer, tug en diens van die Dortse Sinode¹²⁾.

Hoewel die beswaardes ook ander besware kon gehad het, o.a. dat die Hervormde Kerk as staatskerk aan die staat gebind is¹³⁾, is dit tog duidelik dat dit primêr om die sing van gesange in die erediens gegaan het¹⁴⁾. Die afstigting van die Geref. Kerk was die dure prys wat die Hervormde Kerk moes betaal om in die kerk naas die Ou Testamentiese Psalms ook die Nuwe Testamentiese Gesange te laat sing¹⁵⁾.

Nadat ds. Van der Hoff sedert 1853 die hele Transvaal as prediker moes bearbei, het daar in 1860 welkome hulp gekom in die persone van di. A. J. Begemann en G. W. Smits¹⁶⁾. In 1864 het daar verdere versterking gekom in die persoon van ds. N. J. van Warme, wat ’n baie belangrike rol sou speel in die kerk alhier¹⁷⁾.

Daar het in hierdie tyd groot verwarring en wanorde op kerklike gebied geheers, dit veral as gevolg van die handelswyse van verskillende deputasies van die Kaapse N.G. Kerk na die Z.A.R.¹⁸⁾.

⁹⁾ J. P. Jooste, *Die Geskiedenis van die Geref. Kerk in S.A.*, 1859–1959, Potchefstroom, 1958, bls. 53. Vergelyk ook B. R. Krüger, *Die ontstaan van die Geref. Kerk in S.A.*, Pretoria 1957, bls. 198–199.

¹⁰⁾ S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis*, bls. 156.

¹¹⁾ S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis*, bls. 157–158.

¹²⁾ J. P. Jooste, *a.w.*, bls. 56.

¹³⁾ Vergelyk J. P. Jooste, *a.w.*, bls. 51. Vergelyk ook B. R. Krüger, *a.w.*, bls. 201.

¹⁴⁾ Vanaf die koms van ds. Postma tot 12 Januarie 1859 het dit oor niks anders as gesange gegaan nie en op die Algemene Kerkvergadering (geopen 10 Januarie 1859) is nie ’n woord geryp oor enigiets anders nie.

¹⁵⁾ S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis*, bls. 160.

¹⁶⁾ S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis*, bls. 171–174.

¹⁷⁾ A. D. Pont, *Nicolaas Jacobus van Warmelo*, Utrecht 1955, bls. 52 vv.

¹⁸⁾ Vanaf 1848 is verskillende deputasies van die Kaapse N.G. Kerk na Transvaal gestuur: eerstens onder di. A. Murray snr. en P. K. Albertyn, tweedens onder di. A. Murray en John Murray (1851), derdens onder di. A. Murray jnr. en J. H. Neethling (1852), vierdens onder di. J. H. Neethling en A. A. Louw (1856). Die grootste doelwit van hierdie deputasies was om die Transvaalse kerk by die N.G. Kerk van die Kaap in te lyf.

Die werk van sendelinge het ook baie onrus gesaai¹⁹⁾. Die rol van H. T. Bührman in Lydenburg was ook belemmerend vir die rus en orde in die kerk²⁰⁾. Verskeuring op kerklike gebied het egter primêr saamgehang met die persoon en werk van ds. F. Lion Cachet²¹⁾. Hy het 'n merkwaardige organisasietalent en onvermoeide ywer aan die dag gelê in sy organisasie van die Ned. Geref. Kerk in Transvaal. Met taai volharding en 'n onbuigbare wilskrag het hy sy wil deurgevoer²²⁾. Hy was egter baie onsimpatiek in sy handelswyse. Hy het die hele land deurreis en oral twis en tweedrag gesaai en die mense van die Hervormde Kerk afvallig gemaak²³⁾. Na sy eie welbehae wou hy die kerk suiwer voordat hy nog in die kerk was. Op eie inisiatief, sonder opdrag van watter kerkbestuur ookal, het hy kerklike verdeeldheid in Transvaal vermeerder²⁴⁾. Die naam Ned. Herv. vir die kerk in Transvaal is deur hom aangeval²⁵⁾. Omdat die Ned. Herv. Kerk steeds geweier het om die Formuliere van Enigheid met die Heilige Skrif gelyk te stel, het hy die Hervormde Kerk van onregsinnigheid en liberalisme beskuldig²⁶⁾. So het ds. F. Lion Cachet die tweede afskeiding van die Ned. Herv. Kerk in Transvaal bewerkstellig.

Die twee afskeidings van die Hervormde Kerk binne sewe jaar was vir die Hervormde Kerk gevoelige slae. Tog het lg. ten spyte van die stryd en spanning, vinnig gegroei en talle nuwe gemeentes is gestig²⁷⁾.

'n Gemeente wat in die geskiedenis van die Ned. Herv. Kerk 'n baie belangrike rol sou speel, wat in hierdie tyd gestig is, was die Konsulentsgemeente van Pretoria. As gevolg van die minder taktvolle optrede van ds. A. J. Begemann, predikant van die Hervormde gemeente Pretoria²⁸⁾, het daar groot ontevredenheid in die gemeente ontstaan. Tydens die Algemene Kerkvergadering, 29 November 1869, is die ontevredenes as 'n selfstandige gemeente erken onder die naam „Nederduitsch Hervormde Gemeente van Pretoria onder Consulentschap van den predikant G. W.

19) Vergelyk veral die rol van Stephanus Hofmeyer in Soutpansberg. Vergelyk A. D. Pont, *Enkele aantekeninge by die teologies-godsdienstige gedagtes van sendeling S. J. G. Hofmeyer*, Teologiese Studies, 14de Jaargang, Krugersdorp 1959, bls. 159 vv.

20) S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis*, bls. 191 vv.

21) S. P. Engelbrecht, *Ds. Frans Lion Cachet*, Hervormde Teologiese Studies, 9de Jaargang, Pretoria 1953, bls. 181 vv.

22) G. D. Scholtz, *Geskiedenis van die N.H. of G. Kerk van S.A.*, Elsiesrivier, 1956, bls. 246 vv.

23) S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis*, bls. 217.

24) A. D. Pont, *Nicolaas Jacobus van Warmelo*, bls. 100–101.

25) S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis*, bls. 212.

26) S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis*, bls. 214.

27) In die jare 1860–1880 is daar 10 nuwe gemeentes van die Hervormde Kerk in Transvaal gestig, nl. Wakkerstroom, Middelburg, Heidelberg, Hartebeestfontein, Waterberg, Utrecht, die Konsulentsgemeente van Pretoria, Zeerust, Standerton en Bloemhof.

28) Op 2 en 3 Julie 1864 het hy geweier om die sakramente te bedien as gevolg van die louheid van die gemeente. Hoewel die grondwet dit vereis het, het hy ook geweier om die sitting van die Volksraad met gebed te open, terwyl hy later gewillig was om 'n vrymesselaarslosie met gebed te open.

Smits²⁹⁾). Hierdie gemeente het 17 jaar later 'n leidende aandeel in die loop van sake in die Ned. Herv. Kerk gespeel³⁰⁾.

Nieteenstaande al die uitwendige moeilikhede, het die kerk sterk gegroei. Daar was groot vooruitgang op uitwendige³¹⁾, sowel as op inwendige gebied³²⁾.

DIE KERKVERENIGING VAN 1885

I. Voorgeskiedenis

In die sewentiger jare van die negentiende eeu was daar donker wolke oor die staatkundige hemel van die Zuid-Afrikaanse Republiek. Op 12 April 1877 het die volk sy vryheid verloor toe die land deur Sir Theophilus Shepstone vir Engeland geannekseer is. Terwyl die Afrikaner tot op hierdie stadium op nasionale gebied nog geslaap het, het die anneksasie 'n algehele ontwaking teweeggebring. Die anneksasie het in Transvaal 'n nuwe tydperk ingelui³³⁾. Die volksiel is herbore en die gevoel vir eenheid en samehörigheid het al sterker geword. Die burgers was vasberade om die onafhanklikheid van die Republiek te herstel al was dit met wapengeweld³⁴⁾.

Die kerklike lewe in die Republiek is sterk deur die gees van eenheid en eendrag, wat as gevolg van die anneksasie gebore is, gestimuleer. Ook op kerklike gebied het aan die einde van die 18de eeu 'n sterk eenheidstrewing tot stand gekom³⁵⁾. Die oorsprong van hierdie nasionale bewussyn was egter eerder op nasionaal politieke vlak as op die kerklik teologiese³⁶⁾.

Die Twintigste Algemene Kerkvergadering van die Ned. Herv. Kerk is op 3 November 1879 geopen. Tydens hierdie vergadering het die kwessie van kerkvereniging die eerste keer ter sprake gekom. Ds. H. S. Bosman³⁷⁾ het 'n beskrywingspunt ingedien: „Wat kan er gedaan worden om eene vereniging tot stand te brengen tusschen de Ned. Herv. en Ned. Geref. Kerken in Transvaal?” Die vereniging is as wenslik beskou en

²⁹⁾ Hoewel die begrip konsulent 'n kerkregtelik vasstaande begrip met 'n duidelike konnotasie is: Die konsulent tree op as *pastor loci* in 'n vakante gemeente, is die gemeente in die omgang die Konsulentsgemeente genoem, met ds. Smits as konsulent.

³⁰⁾ S. P. Engelbrecht, *Die N.H. Gemeente Pretoria*, bls. 36–41.

³¹⁾ Vergelyk die stigting van talle nuwe gemeentes, opstelling van 'n kerklike wetboek, die rol van die kerk om onderwys te bevorder, pogings tot stigting van 'n kerklike koerant en 'n kerkalmanak.

³²⁾ Die gevoelsmatige godsdiens van die metodisme kon geen indringing in die Hervormde Kerk vind. Aan die naam, belydenis en beginsels van die ou Hollandse Hervormde Kerk is getrou gebly.

³³⁾ S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis*, bls. 269–270.

³⁴⁾ S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis*, bls. 281.

³⁵⁾ Vergelyk G. B. A. Gerdener, *Ons Kerk in die Transgariëp*, bls. 324. Vergelyk ook *Notulen der Algemene Kerkvergadering van de Ned. Herv. Kerk*, 1881, bls. 14–15. Vergelyk ook A. D. Pont, *N. J. van Warmelo*, bls. 130.

³⁶⁾ A. D. Pont, *N. J. van Warmelo*, bls. 130.

³⁷⁾ As Stellenbosse proponent is hy op 15 Julie 1876 as predikant van die Ned. Herv. gemeente Pretoria bevestig.

hierdie wens is officieel deur die Ned. Herv. Kerk aan die Ned. Geref. Kerk meegedeel met die doel om toenadering af te wag³⁸⁾.

In 1880 het die eerste vryheidsoorlog uitgebreek wat op 'n reeks oorwinnings vir die Boere-kommandos uitgeloop het. Na die oorwinning te Amajuba is die volk weer in onafhanklikheid herstel. 'n Verenigde volk staan nou voor die taak om die herwonne Republiek op en uit te bou. Hierin het die kerk ook sy deel gehad³⁹⁾. Die kerkvereniging, gestimuleer deur hierdie eenheidsdrang, sou met krag deurgevoer word.

Op 28 November 1881 het die Een-en-twintigste Algemene Kerkvergadering van die Ned. Herv. Kerk te Heidelberg saamgekom. Die vergadering het besluit om die voorstel van die N.G. Kerk om twee predikante en vyf ouderlinge te kies⁴⁰⁾ om 'n soortgelyke kommissie van die N.G. Kerk te ontmoet oor kerkvereniging, aan te neem.

Ds. H. S. Bosman van die Ned. Herv. gemeente Pretoria het 'n paar wenke aan die Kommissie gegee:

1. Dat hij de naam van de Kerk niet wil veranderen;
2. dat men los moet zijn van het gezag der Synode van de Ned. Geref. Kerk in de Kaap Kolonie, alleen een broederband moet blijven bestaan;
3. wij willen niet weten van gelijkstelling, aan het werk van een zendeling, om te arbeiden als predikant in een blanke gemeente kan in onze verenigde kerk niet worden gedacht⁴¹⁾.

Volgens hierdie voorstel lyk dit of daar geen leerverskille met die N.G. Kerk was nie, terwyl daar tog 'n duidelike verskil in teologiese klimaat was. Die N.G. Kerk het bv. die moment van bekering en regverdiging as eenmalig en absoluut beklemtoon en die *colloquium doctum*⁴²⁾ as die enigste middel teen liberalisme⁴³⁾ gesien. Die Hervormde Kerk het gemeen dat die ondertekening van die legitimasie formule genoegsame waarborg vir regsinnigheid was⁴⁴⁾.

Op 31 Oktober 1882 het die kommissies saamgekom. Oor die leer van die kerk was daar geen moeilikhede nie, want albei kerke het dieselfde belydenisskrifte gehad. Daar is bepaal dat geen predikant in die verenigde kerk toegelaat sou word as hy nie eers aan die Kaap gelegitimeer was

³⁸⁾ S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis*, bls. 282.

³⁹⁾ A. D. Pont, *N. J. van Warmelo*, bls. 129.

⁴⁰⁾ *Notule Algemene Kerkvergadering Ned. Geref. Kerk 1881*, bls. 24–29.

⁴¹⁾ *Notule Algemene Kerkvergadering Ned. Herv. Kerk*, bls. 33.

⁴²⁾ Dit was die ondersoek na die gevoelens omtrent die wedergeboorte deur die Heilige Gees, die persoonlike ondervinding van Gods Genade en die gehegtheid aan die leer van die kerk.

⁴³⁾ Die opkoms van liberalisme gedurende die 19de eeu in S.A. is toe te skryf aan die rasionalistiese strominge gedurende die 18de eeu in Europa. Dat daar 'n sterk liberale party in die Kaapse N.G. Kerk was, blyk op die Sinode 1837 waar sommige predikante beswaar het teen die ondertekeningformulier en Heidelbergse Kategismus.

⁴⁴⁾ A. D. Pont, *N. J. van Warmelo*, bls. 138.

nie⁴⁵⁾. Wat die naam betref, word daar besluit om die definitiewe naamvasstelling oor te laat aan die Sinode van die verenigde kerk en intussen die naam N.H. of G. te gebruik⁴⁶⁾. Daar word ook besluit dat 'n sendeling met toestemming van die kerkraad in 'n blanke gemeente kon preek⁴⁷⁾. By laasgenoemde besluit het ouderling F. G. H. Wolmarans, vader van die latere ouderling A. D. W. Wolmarans, by sy teenstem verklaar: „Hij wil dat een ieder (predikant en sendeling) op zijn plaats blijve. Hij kent de gemeenten van het land”⁴⁸⁾. Hierdie uitspraak mag miskien gesien word as eerste teken van die latere kerklike moeilikhede wat hoofsaaklik vanweë die verskil in opvatting wat daar tussen die predikante in die gemeente ten opsigte van die vereniging, veroorsaak is⁴⁹⁾.

Hierdie vergaderings van die verenigingskommissies is gereeld ook deur A. D. W. Wolmarans, lidmaat van die Nederduitsch Hervormde gemeente Pretoria as belangstellende bygewoon. Hy was getuie van hoe ds. Van Warmelo die regte van die Hervormde Kerk verdedig het en hoe ds. Neethling van Utrecht namens die N.G. Kerk die naam Hervormd as kerknaam onwettig beskou het en verklaar het dat die Hervormde Kerk geen aanspraak kan maak op sy teenwoordige kerklike goedere nie⁵⁰⁾. Tog was A. D. W. Wolmarans in hierdie tyd 'n ondersteuner van die kerkvereniging. Daar was vir hom egter 'n voorwaarde aan die saak verbonde en dit was dat daar gehou moes word aan die grondslae van die vereniging⁵¹⁾. A. D. W. Wolmarans het oorspronklik met die kerkvereniging saamgegaan, maar toe daar later van die grondslae afgewyk is, het hy uit die kerkvereniging getree⁵²⁾.

Op 27 November het die Twee-en-twintigste Algemene Kerkvergadering van die Ned. Herv. Kerk tot stand gekom. Die meeste van die afgevaardigdes het, vanweë die kort tussenpose tussen die twee vergaderings, nog nie kennis van die werk van die kommissies gedra nie, sodat die vergadering eintlik nie in staat kon wees om op grond van deeglike bestudering van die notule, weloorwoë besluite te neem nie⁵³⁾. Die vergadering gaan grensloos oppervlakkig te werk en die werk van die kommissies word met „acclamatie, zonder discussie” goedgekeur⁵⁴⁾. Teenoor hierdie oppervlakkigheid het die werk van die kommissies by die Elfde Algemene Kerkvergadering van die N.G. Kerk noukeurige oorweging geniet⁵⁵⁾.

⁴⁵⁾ *Notulen der Vereenigde Commissien*, bls. 20–21.

⁴⁶⁾ *Notulen der Vereenigde Commissien*, bls. 53.

⁴⁷⁾ *Notulen der Vereenigde Commissien*, bls. 27.

⁴⁸⁾ *Notulen der Vereenigde Commissien*, bls. 27.

⁴⁹⁾ A. D. Pont, *N. J. van Warmelo*, bls. 140.

⁵⁰⁾ A. D. W. Wolmarans, *Kerkhistoriese Feiten*, Pretoria–Amsterdam, bls. 12.

⁵¹⁾ As grondslag vir die kerkvereniging het vir hom gegeld die rapport van die verenigingskommissie 1882.

⁵²⁾ A. D. W. Wolmarans, *a.w.*, bls. 334.

⁵³⁾ A. D. Pont, *N. J. van Warmelo*, bls. 146.

⁵⁴⁾ *Notulen der Algemene Kerkvergadering 1882*, bls. 4.

⁵⁵⁾ S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis*, bls. 292–294.

⁵⁶⁾ Vergelyk *Teespraak van ds. N. J. van Warmelo — Notule Gewone Algemene Kerkvergadering N.H. Kerk, 1884*, bls. 32–33.

Op 12 Mei 1884 kom die Drie-en-twintigste Algemene Kerkvergadering van die Ned. Herv. Kerk te Heidelberg saam. Die eerste punt wat hier bespreek is, was die kwessie van legitimasie en die ondertekeningsformule. Die Ned. Herv. Kerk se standpunt in verband hiermee was dat die verenigde kerk nie 'n nuwe kerk moes wees nie, maar alleen 'n voortsetting van die bestaande Ned. Herv. en Ned. Geref. Kerke⁵⁶). Ds. Bosman net soos die Ned. Geref. Kerk was egter van mening dat die Ned. Geref. Kerk met die vereniging sou ophou bestaan en dat die verenigde kerk dus wel 'n nuwe kerk sou wees⁵⁷). Die verskil kan miskien so geformuleer word dat ds. Van Warmelo en die Hervormde kerkvergadering die kerk beskou het as organisasie wat nie opgehef kon word nie, terwyl ds. Bosman en die N.G. Kerk die kerkgenootskaplike karakter van die kerk beklemtoon het wat ingehou het dat die kerk wel opgehef kon word⁵⁸).

Nadat die vergadering vir 'n paar maande verdaag het, het dit weer op 26 Januarie 1885 te Pretoria byeengekom. Voor die vergadering het daar 'n aantal memories gediën waarin gevra is dat die naam Hervormd vir die voorgestelde verenigde kerk behou moes word⁵⁹). Dit was die eerste realisie van die kant van die gemeentes op die voorgestelde vereniging. Omdat die aangeleentheid van die kerkvereniging in die Hervormde kerk nie in die gemeentes ter sprake gebring is nie, op 'n wyse dat die gemeentes hulle stem oor die aangeleentheid kon laat hoor nie, het die gemeentede nou op hierdie manier hulle mening aan die Algemene Kerkvergadering bekend gemaak hoewel toe reeds besluit is om te verenig⁶⁰). Die memories word egter van die hand gewys en onder leiding van ds. Bosman spreek die vergadering sy spyt uit omdat die memories onder hierdie omstandighede ingediën is⁶¹).

Die datum 7 Desember 1885 kan as die geboortedatum van die verenigde kerk beskou word⁶²), want op hierdie datum het die eerste Algemene Kerkvergadering van die verenigde kerk plaasgevind.

II. Die Kerkregtelike Siening van Sinode, Kerkraad en Gemeente — Die Presbiteriaal Sinodale vorm van Kerkregering

Alle gesag in die kerk berus by Jesus Christus⁶³). Om sy werk op aarde te doen, maak Hy egter van mense gebruik en so het Hy die ampte aan die kerk gegee⁶⁴). As die ampsdraers van 'n bepaalde gemeente nou

⁵⁷) Vergelyk Toespraak van ds. Bosman — Notule van Gewone Algemene Kerkvergadering N.H. Kerk, 1884, bls. 24.

⁵⁸) A. D. Pont — N. J. van Warmelo, bls. 53.

⁵⁹) Notulen der verdaagde Algemene Kerkvergadering, 1885, bls. 3.

⁶⁰) A. D. Pont, N. J. van Warmelo, bls. 154.

⁶¹) Notulen der Verdaagde Algemene Kerkvergadering, 1885, bls. 4.

⁶²) Notulen Algemene Vergadering Ned. Herv. of Geref. Kerk, 1888, bls. 80.

⁶³) J. Calvinus, *Institutio Christianae Religionis* IV, 3, 1.

⁶⁴) J. Calvinus, *a.w.*, IV, 3, 2. Vergelyk ook S. J. Botha, *Ontleding van die Kerksaak van Trichardtsfontein*, Hervormde Teologiese Studies, 17de Jaargang, Krugersdorp 1961, bls. 10.

saamkom om gesag oor die gemeente uit te oefen, hoewel die hoogste gesag tog by Jesus Christus berus, word so die kerkraad gevorm⁶⁵). Die kerkraad se gesag is egter dienend en nie heersend nie⁶⁶). Die gemeente moet egter die besluite van die kerkraad gehoorsaam as dit ooreenstem met Gods Woord en die kerkorde⁶⁷).

As die ampsdraers van die afsonderlike gemeentes nou bymekaar kom, word die Sinode of die Algemene Kerkvergadering gevorm⁶⁸). Die Sinode het leer, regeer en tuggesag⁶⁹). Die wettig handelende Sinode wat wettig saamgestel is se besluite bind die kerkraad en gemeente⁷⁰). Die gemeente mag egter nie soos 'n onmondige kind behandel word nie⁷¹). Sake wat alleen vir 'n spesifieke gemeente van belang is, word deur daardie gemeente self behartig⁷²). Die Sinode het slegs in buitengewone omstandighede seggenskap oor partikuliere sake⁷³). Die Algemene Kerkvergadering kan egter nie die kerk uitmaak nie⁷⁴). Die kerk is ook nie 'n vereniging nie⁷⁵). Gevolglik kan die Sinode die kerk nie ophef nie. Alleen met toestemming van die gemeente kan die Sinode tot 'n nuwe kerkverband oorgaan en die bestaande kerkverband ophef⁷⁶). Daar is partikuliere sake waarvoor elke gemeente kan beslis. Die kerkraad moet onder andere sorgdra vir die eiendomme van die gemeente⁷⁷). Wat gemeentelike eiendomme betref, is die kerkraad dus verantwoording verskuldig aan die gemeente. Sonder toestemming van die gemeente mag die kerkraad dus nie die gemeentelike goedere vervreem nie⁷⁸).

III. Beoordeling van die Kerkvereniging

Ons kan met reg sê dat die Algemene Kerkvergadering van die Ned. Herv. Kerk in die kerkvereniging buite sy grense gegaan het. Hulle het nie gehandel volgens die insig van die mense wie se belange hulle moes behartig nie⁷⁹). In verreweg die meeste gevalle is die toestemming van die gemeentes wat tog die kerk uitmaak vir hierdie stap nie gevra nie, en die vereniging

⁶⁵) H. G. Kleyn, *Algemene Kerk en Plaatselijke Gemeente*, Dordrecht, 1888, bls. 21. Vergelyk ook S. J. Botha, *a.w.*, bls. 11.

⁶⁶) H. G. Kleyn, *a.w.*, bls. 22. Vergelyk S. J. Botha, *a.w.*, bls. 11.

⁶⁷) H. G. Kleyn, *a.w.*, bls. 22. Vergelyk ook *Bevestigingsformulier vir ouderlinge en diakens*. Vergelyk ook S. J. Botha *a.w.*, bls. 11.

⁶⁸) A. A. van Ruler — *Bijzonder en Algemeen Ambt* — Nijkerk, 1952, bls. 95.

⁶⁹) M. Bouwman, *Voetius over het Gezag der Synoden*, Amsterdam, 1937, bls. 196 vv. Vergelyk ook S. J. Botha, *a.w.*, bls. 12.

⁷⁰) Vergelyk M. Bouwman, *a.w.*, bls. 223, H. G. Kleyn, *a.w.*, bls. 22. Vergelyk ook *Bevestigingsformulier vir ouderlinge en diakens*. Vergelyk S. J. Botha, *a.w.*, bls. 12.

⁷¹) H. G. Kleyn, *a.w.*, bls. 18, S. J. Botha, *a.w.*, bls. 12.

⁷²) H. G. Kleyn, *a.w.*, bls. 18–19, S. J. Botha, *a.w.*, bls. 12.

⁷³) M. Bouwman, *a.w.*, bls. 199 vv., S. J. Botha, *a.w.*, bls. 12.

⁷⁴) H. G. Kleyn, *a.w.*, bls. 15–16, S. J. Botha, *a.w.*, bls. 13.

⁷⁵) C. J. H. de Wet, *Kollegiale Kerkreg*, Amsterdam, 1921, bls. 102 vv. P. J. Hoedemaker, *De Kerk en moderne staatsreg*, Amsterdam, 1904, bls. 92 vv. H. G. Kleyn, *a.w.*, bls. 234.

⁷⁶) H. G. Kleyn, *a.w.*, bls. 25–28, S. J. Botha, *a.w.*, bls. 13.

⁷⁷) Vergelyk *Locale wetten der Z.A. Republiek*, 1849–1885, saamgestel deur Fred Jeppe, bls. 490–491. Vergelyk S. J. Botha, *a.w.*, bls. 14.

⁷⁸) S. J. Botha, *a.w.*, bls. 14.

⁷⁹) M. J. Goddefroy, *Die Kerkkwestie, niet een Leer, maar een Lewenskwestie*, bls. 55.

het eintlik daarop neergekom dat in die gemeentes die kerkrade van die Ned. Herv. en Ned. Geref. gemeentes nou saam een vergadering gevorm het⁸⁰⁾. Daar kan beweer word dat elkeen tog geweet het dat hierdie saak in behandeling is, maar die vraag is: Waar is die mandaat van die gemeente om tot so 'n stap te mog oorgaan?⁸¹⁾.

Toe die eerste Algemene Kerkvergadering van die verenigde kerk op 7 Desember 1885 saamgekom het te Pretoria, was dit net 'n ineen-smelting van kerkrade⁸²⁾. Die konsulentsgemeente van Pretoria het egter geweier om afgevaardigdes te stuur, want die gevoelens van die gemeente was teen die vereniging⁸³⁾. Hoewel die kerkraad die eerste plig gehad het om die leiding van die Herv. Algemene Kerkvergadering te volg, en aan die vereniging deel te neem, het die gemeente tereg die standpunt ingeneem dat die Herv. Algemene Kerkvergadering dit nie van die gemeente kon eis nie, omdat die mening van die gemeente daarvoor nie gevra is nie⁸⁴⁾.

In 1893 met die uitspraak van die Hooggeregshof in die kerksaak van Trichardtsfontein, het die Hooggeregshof bepaal dat die kerkvereniging ultra vires is omdat die kerkvereniging opheffing van die kerk bepaal het. Opheffing van die kerk kon egter alleen plaasvind wanneer al die lede van die kerk dit toegestem het. Lidmate wat nie wou verenig nie, was die wettige voortsetting van die Ned. Herv. Kerk, terwyl diegene wat met die vereniging saamgegaan het, net die Hervormde kerkverband vir 'n ander verruil het⁸⁵⁾.

Die kerkvereniging is ook te haastig deurgevoer en die gemeentes was nog nie ryp vir so 'n stap nie. G. B. A. Gerdener konkludeer met betrekking tot die kerkvereniging dan ook: „Die begeerte na kerkvereniging en meer nog, die bereikte ideaal, het 'n golf van aksie oor die kerklike lewe van Transvaal gebring, maar daarnaas helaas ook 'n noodlottige reaksie en 'n noodlottiger disrupsie⁸⁶⁾).

Dit was in hierdie tyd dat die figuur van A. D. W. Wolmarans prominent op die voorgrond getree het. Hy sou sy merkwaardige rol speel in die dae toe die Hervormde Kerk in 'n tyd van krisis verkeer het.

ANDREAS DANIEL WYNAND WOLMARANS

Andreas Daniël Wynand Wolmarans is gebore op 19 September 1857 te Stompoorfontein in die distrik Potchefstroom. Sy ouers was Frederik Gerhardus Andreas Wolmarans en Anna Eleanore Debora Steyn. Sy kinderjare het hy deurgebring in die distrik Potchefstroom⁸⁷⁾.

⁸⁰⁾ A. D. Pont, *N. J. van Warmelo*, bls. 158.

⁸¹⁾ M. J. Goddefrcy, *a.w.*, bls. 56.

⁸²⁾ S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis*, bls. 301.

⁸³⁾ S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis*, bls. 301.

⁸⁴⁾ A. D. Pont, *N. J. van Warmelo*, bls. 160-161.

⁸⁵⁾ Vergelyk *Rapporten van zaken besluit door het Hooggeregshof der Z.A.R.*, Pretoria, 1893, bls. 84-106.

⁸⁶⁾ G. B. A. Gerdener, *a.w.*, bls. 139.

⁸⁷⁾ Vergelyk *Ned. Herv. Kerkargief S.P.E. XII/35 — Ons Vaderland*, 13 Julie 1928, Artikel van L. L. Steen.

Op 26 Mei 1877 is hy getroud met Anna Cornelia Sophia Elizabeth Prinsloo. Na die huwelik het hulle gewoon op die plaas van sy skoonouers te Derdepoort, distrik Pretoria⁸⁸). Sy formele skoolopleiding het nie ver gegaan nie⁸⁹). Deur eie kragsinspanning het hy hom egter goed ontwikkel, want hy het 'n onversetlike wil om te weet en te begryp gepaar aan 'n helder verstand en ystersterk geheue⁹⁰).

Net soos sy grootvader F. G. Wolmarans⁹¹), sy vader F. G. A. Wolmarans⁹²), was A. D. W. Wolmarans 'n man wat die belange van sy kerk, die Ned. Herv. Kerk steeds op die hart gedra het. Vroeg in sy lewe, voor hy nog op die kerkraad gedien het, het hy intens belang gestel in sake wat die Ned. Herv. Kerk geraak het⁹³). Vanaf 1884–1888 was hy diaken en vanaf 1891–1922 was hy ouderling van die Ned. Herv. gemeente Pretoria⁹⁴).

Ook in die staatkunde van die Z.A.R. het A. D. W. Wolmarans 'n baie belangrike rol gespeel. Reeds op 31-jarige leeftyd word hy in 1883 as verteenwoordiger van Pretoria, dorp en distrik, na die Volksraad afgevaardig⁹⁵). Jarelank was hy lid van die Volksraad en in 1899 het hy lid geword van die Uitvoerende Komitee. In 1907 het hy lid geword van die Transvaalse Hoër Huis en na 1910 was hy lid van die Senaat van die Unie Parlement⁹⁶).

A. D. W. Wolmarans se lewe tuis by sy vrou en kinders was besonder gelukkig en hartlik. Sy vrou, 'n ware Christin en 'n voortreflike moeder, was hom steeds tot 'n groot steun⁹⁷). Nadat sy eggenote hom ontval het, is hy in April 1911 hertrou met Sussana Erasmus en uit hierdie huwelik is 'n seun gebore⁹⁸).

In sy laaste lewensjare is hy baie deur rumatiek gepla. Hy het van 1920 steeds swakker geword en op 12 Julie 1928 het hy gesterf te Leeufontein soos 'n stryder wat moeg is vir die stryd van die wêreld⁹⁹).

Andreas Daniël Wynand Wolmarans was 'n groot figuur in die geskiedenis van die Ned. Herv. Kerk. In die volgende hoofstukke sal getrag word om hierdie stelling te bewys.

⁸⁸) Vergelyk N.H. Kerkargief S.P.E. XII/35.

⁸⁹) Dit as gevolg van die groot gebrek aan skole, die gebrek aan bekwame onderwysers, ens.

⁹⁰) Vergelyk N.H. Kerkargief, S.P.E. XII/35.

⁹¹) Vergelyk S. P. Engelbrecht, *Hervormde Teologiese Studies*, artikel oor F. G. Wolmarans 15/II, III, IV.

⁹²) Vergelyk *Notulen der Vereenigde Commissien*.

⁹³) Vergelyk N.G. Kerkargief, S.P.E. XII/5, Die sittings van die Verenigingskommissies 1882 is deur hom as belangstellende bygewoon.

⁹⁴) S. P. Engelbrecht, *Die N.H. Gemeente, Pretoria, a.w.*, bls. 88.

⁹⁵) Vergelyk N.H. Kerkargief, S.P.E. XII/35.

⁹⁶) S. P. Engelbrecht, *Die N.H. Gemeente Pretoria*, bls. 88.

⁹⁷) Vergelyk N.H. Kerkargief, S.P.E. XII/35, Toe hy na die Tweede Vryheidsoorlog in 1903 na die buiteland gegaan het om die regte van die republiek te verdedig het sy vrou aan sy gestaan om hom te onderskraag.

⁹⁸) Die teenwoordige ds. W. M. Wolmarans, tans predikant N.H. gemeente Naboomsruit.

⁹⁹) Vergelyk N.H. Kerkargief, S.P.E., XII, 35, Ons Vaderland, artikel oor sy begrafnis.

A. D. W. WOLMARANS EN DIE GEVOLGE VAN DIE KERKVERENIGING VAN
1885, TOT BY DIE PROKURASIE KOMMISSIE

A. D. W. Wolmarans het oorspronklik met die kerkvereniging saamgegaan en die volgende daaromtrent gesê: „Nu was vereeniging wel wenschelijk, daarom had men er in '82 in berust ofskoon niet gevraagd was: ‚Stemt gij in?‘ ”¹⁰⁰). A. D. W. Wolmarans was dan ook in 1886, as diaken van die verenigde kerk te Pretoria, lid van die Algemene Kerkvergadering van die verenigde kerk¹⁰¹). Op 14 Mei 1888 het die derde Algemene Kerkvergadering van die verenigde kerk in Pretoria saamgekom. Ook hier was diaken A. D. W. Wolmarans een van die afgevaardigdes namens die verenigde gemeente van Pretoria¹⁰²). Die groot vraag wat hierdie vergadering besig gehou het, was hoe die besluite van 1882 ten opsigte van die naam van die verenigde kerk uitgelê moet word: Moes daar alleen tussen Ned. Herv. en Ned. Geref. gekies word of was die keuse van 'n ander naam ook moontlik¹⁰³). A. D. W. Wolmarans het ds. N. J. van Warmelo, wat gemeen het dat daar alleen tussen N.H. of N.G. gekies kon word en die vergadering ernstig gemaan het om by die grondslae te bly, heelhartig gesteun¹⁰⁴). A. D. W. Wolmarans het radikaal verskil van ds. H. S. Bosman wat wou hê dat daar oor enige naam gestem mog word¹⁰⁵). A. D. W. Wolmarans het dan ook die volgende op die vergadering voorgestel: „. . . Intussen wordt aan de kerkraad opgedragen in zijn afdeling een hoofdelike stemming te doen plaats hebben bij wijze van memorie over de twee namen Ned. Hervormd en Ned. Gereformeerd”¹⁰⁶). A. D. W. Wolmarans het ook die volgende toeligtig gegee: „Hy wil by die besluite van 1882 blijven;” die keuse is tussen Ned. Hervormd en Ned. Gereformeerd¹⁰⁷). Tog het die vergadering besluit dat daar oor enige naam gestem kon word¹⁰⁸). In sy „Kerk historiese Feiten I” merk A. D. W. Wolmarans hieroor as volg op: „De Algemeene Vergadering besloot evenwel, dat elke gemeente vry kon stemmen over welke naam zij wilde; daarmee wijkt zij van de genoemde grondslagen en opende daardoor voor ons het vooruitzicht om ons los te maken uit de banden, waarmede wij in 1885 waren omstrengeld”¹⁰⁹). Die vergadering het verder besluit dat manslidmate hulle stemme mog uitbring op lyste onder beheer van die plaaslike kerkraad¹¹⁰).

¹⁰⁰) Vergelyk *Officiële Notulen van de Vergadering, belegd door Z. H. Ed. den Staats-president, op Maandag 24 Augustus 1891 en vlg. dagen, ter bespreking van de bestaande kerkwestie*, Pretoria, bls. 8.

¹⁰¹) Vergelyk *Notulen der Algemeene Kerkvergadering van de N.H. of G. Kerk*, 1886.

¹⁰²) Vergelyk A. D. W. Wolmarans, *a.w.*, bls. 17.

¹⁰³) *Notule van Gewone Algemeene Kerkvergadering der N.H. of G. Kerk* 188, bls. 76.

¹⁰⁴) Vergelyk *Notule van Gewone Algemeene Kerkvergadering der N.H. of G. Kerk*, 1888.

¹⁰⁵) Vergelyk *Notule van Gewone Algemeene Kerkvergadering der N.H. of G. Kerk*, 1888, bls. 64.

¹⁰⁶) *Notule van Gewone Algemeene Kerkvergadering der N.H. of G. Kerk*, 1888, bls. 64.

¹⁰⁷) *Notule van Gewone Algemeene Kerkvergadering der N.H. of G. Kerk*, 1888, bls. 68.

¹⁰⁸) *Notule van Gewone Algemeene Kerkvergadering der N.H. of G. Kerk*, 1888, bls. 70-73.

¹⁰⁹) A. D. W. Wolmarans, *a.w.*, bls.

¹¹⁰) *Notule van Gewone Algemeene Kerkvergadering van die N.H. of G. Kerk*, 1888, bls. 85.

A. D. W. Wolmarans was baie teleurgesteld oor die besluite van die Algemene Kerkvergadering van die N.H. of G. Kerk. Hy het uitdruklik verklaar dat daar afgewyk is van die grondslae van 1882 omdat daar vir enige naam gestem kon word. Die wet, die grondwet van die kerkvereniging is oortree¹¹¹⁾. A. D. W. Wolmarans was ook diep geskok toe daar tydens die vergadering onder die stoel van een van die N.G. predikante 'n briefie opgetel word met die woorde: „Wij moeten trachten gereformeerden in de kerklike kommissie te krijgen, met te oog op de te stichten gemeenten¹¹²⁾).

Ook ds. Van Warmelo was bitter teleurgesteld¹¹³⁾. Saam het A. D. W. Wolmarans en ds. Van Warmelo voor die teleurstelling van die afwyking van die grondslae van 1882 gestaan. Hulle het gedurende die vergadering nader aan mekaar gekom as ooit te vore en A. D. W. Wolmarans het in ds. Van Warmelo die pleitbesorger van die Hervormde Kerk gesien¹¹⁴⁾. Hoewel dit nie direk gestel word nie, skyn dit of A. D. W. Wolmarans en ds. Van Warmelo afgespreek het mekaar op hoogte te hou met die verloop van sake in die kerkvereniging en hulle het dit gedoen deur gereelde briefwisseling¹¹⁵⁾.

Terwyl daar tussen die maande Oktober en Desember 1888 lyste gesirkuleer is vir stemming oor die naam van die verenigde kerk, het A. D. W. Wolmarans ook lyste gesirkuleer, egter net twee. Een met die naam Ned. Herv. en een met die naam Ned. Geref.¹¹⁶⁾

Op 24 Desember 1888 het hy sy ontslag geneem as diaken van die verenigde gemeente Pretoria „omdat het mij ook uit de houding van de Algemeene Vergadering genoegzaam was gebleken, dat dit liggaam beslist was zich niet te houden aan de grondslagen der vereniging, wat ook kon verwacht worden van de komende Algemene vergadering van 1889¹¹⁷⁾).

Op 6 Mei 1889 het die Algemene Vergadering van die verenigde kerk in 'n buitengewone sitting te Pretoria saamgekom om die resultate van die stemming oor die naam van die kerk te bespreek. Hoewel daar geen volstreekte meerderheid was nie, is die naam vasgestel as die „Nederduitsche Hervormde of Gereformeerde Kerk in de Zuid-Afrikaansche Republiek”. A. D. W. Wolmarans het die vasstelling van die naam 'n onwetenskaplike daad genoem. Die uitslag van die stemming was ook vir hom baie onbevredigend. Slegs 2,882 het vir die naam Ned. Hervormd of Gereformerd gestem, slegs 979 meer as vir die naam Ned. Her-

¹¹¹⁾ A. D. W. Wolmarans, *Kerkhistoriese Feiten II*, bls. 57.

¹¹²⁾ A. D. W. Wolmarans, *Kerkhistoriese Feiten II*, bls. 57.

¹¹³⁾ Hierdie briefie is lank deur A. D. W. Wolmarans bewaar en is tans in die argief van die Ned. Herv. Kerk.

¹¹⁴⁾ Vergelyk *Briewe, Van Warmelo aan A. D. W. Wolmarans*, 16 Junie 1888, 6 Augustus 1888, 4 Februarie 1888.

¹¹⁵⁾ Vergelyk S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis*, bls. 330.

¹¹⁶⁾ Vergelyk S. P. Engelbrecht, *a.w.*, bls. 330.

¹¹⁷⁾ A. D. W. Wolmarans, *a.w.*, I, bls. 19.

¹¹⁸⁾ A. D. W. Wolmarans, *a.w.*, I, bls. 19.

vormd¹¹⁸). Hy het verder verklaar dat as gehou is aan die grondslae van 1882 die naam Ned. Hervormd gekies sou word en al die ellende wat op hierdie troubreuk gevolg het, sou land en volk gespaar gebly het¹¹⁹). Volgens hom kon skeuring nou nie uitbly nie. Die een sou uit die ander voortvloei¹²⁰).

A. D. W. Wolmarans het heftig geprotesteer teen hierdie handelswyse van die verenigde kerk. Onder sy leiding is proteslyste gesirkuleer. Die protes het in hoofsaak die volgende gronde gehad:

1. Dat de A.K.V. van 1889 met die naamvasstelling het in onrecht had verkeer.
2. Dat de A.K.V. sich een recht had aangematigd, dat haar niet toekwam, maar aan de gemeenten behoorde.
3. Dat de A.V. de oorzaak was, dat er onrechtvaardige stappen werden genomen om goederen, behorende aan de Hervormde Kerk, te transporteeren op naam van de verenigde kerk.
4. Dat de A.V. handelde in stryd met recht en wet en zelfs in stryd met de landswetten.
5. Dat door de A.V. in 1885 een kommissierapport werd goedgekeurd over vereniging, zonder de gemeenten daaronder de gelegenheid te geven te beslissen.
6. Dat door een zogenaamde meerderheid van uitgebrachte stemmen besluit werd dat de naam der kerk zou zijn „Ned. Herv. of Geref.” Ten slotte werd er geprotesteerd tegen elke poging, die werd of word aangewend om kerklike goederen ten name der Herv. Kerk over te brengen op een andere naam¹²¹).

A. D. W. Wolmarans en sy volgeling het nou hierdie verbreking van die grondslag van 1882 aangegryp om uit die vereniging uit te tree. Daar was vir hulle egter twee groot besware om sonder meer uit die verenigde kerk te tree en by die Herv. Kerk, soos deur ds. Goddefroy¹²²) gereorganiseer, aan te sluit. Hulle sou in so 'n geval nie alleen al hulle regte op kerklike goedere wat in besit was van die verenigde kerk prysgee nie, maar ook is ds. Goddefroy deur ds. H. S. Bosman van allerlei onreg-sinnighede beskuldig waarop hy nog nie geantwoord het nie¹²³). Al wat daar op hierdie stadium vir hulle oorgebly het, was om te protesteer teen die verloop van sake¹²⁴).

¹¹⁸) A. D. W. Wolmarans, *a.w.*, II, bls. 57.

¹¹⁹) A. D. W. Wolmarans, *a.w.*, II, bls. 57.

¹²⁰) A. D. W. Wolmarans, *a.w.*, II, bls. 57.

¹²¹) A. D. W. Wolmarans, *a.w.*, bls. 20–21.

¹²²) Die kerkraad van die N.H. gemeente Pretoria. (Die vroeëre konsulentsgemeente Witfontein) het deur middel van jhr. dr. Beelaerts var. Blokland, ds. M. J. Goddefroy, N.H. predikant van Achlum, beroep. Hy het die beroep aangeneem en in Junie 1887 in Pretoria aangekom.

¹²³) Ds. Goddefroy het in 1890 wel geantwoord op hierdie beskuldigings (“De kerkkwesie, niet een leer maar een levenkwesie”). Hy het dit op uitmuntende wyse gedoen en alle twyfel wat daar oor sy regsinnigheid kon bestaan het, finaal uitgewis.

¹⁴⁴) S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis*, bls. 334.

Op 4 Oktober 1899 het A. D. W. Wolmarans dan ook die volgende protes na die verenigde kerkraad van Pretoria gestuur: „Wel Eerwaarde Heer en Eerwaarde Heeren. Met verschuldigde eerbied acht ik mij gedwongen U Eerwaarde vergadering in kennis te stellen, dat ik bij deze protesteer teen het vasstellen van den naam Ned. Herv. of Geref. als de toekomstige naam der verenigde kerk.

Reden waarom de ondergetekende zulks doet, is omdat het vaststellen van den naam Ned. Herv. of Geref. op onwettige gronden zijn gemotiveerd:

1. Omdat het in stryd is met die grondslagen neergelegd in 1882, blykens verklaring door den Hoog Eerwaarde Scriba afgelegd, zie notulen 1888 bladzijde 70;
2. Omdat van die 7,606 ledematen, die gestemd hebben, slechts 2,882 gestemd hebben voor de naam Ned. Herv. of Geref., en het dus onwettig is, blykens de toelichting door den Hoogeerwaarde Voorzitter aan diaken Neethling, gegeven in de H. Eerw. Algemene Vergadering op 9 Mei 1889;
3. Omdat in de groote gemeenten Potchefstroom, Pretoria, Rustenburg en Heidelberg, die ongeveer 9,000 ledematen tellen, slechts 216 gestemd hebben voor Ned. Herv. of Geref., en daardoor dus de overgrote meerderheid op die onwettige wyse zal moeten buigen onder een nietige minderheid, redenen waarom de ondergeteekende als protestant zich genoodzacht acht te blijven protesteren.

Verder wensch ik U Eerwaarde Vergadering in kennis te stellen dat ik teen elke poging, die uwerzijds moge worden aangewend, om eigendommen van de Hervormde gemeente Pretoria op eenigen anderen naam getransporteerd te krygen, zal blyven protesteren.

Hopende als lidmaat eener Protestantsche kerk ten dele aan mijn roeping voldoen te hebben, heb ik de eer te zijn, Weleerwaarde Heer en eerwaarde Heeren, U weleerwaardens dienstwillige dienaar, A. D. W. Wolmarans¹²⁵).

Die protesterende party het hulleself gesien as die verteenwoordigers van die Ned. Herv. kerk in die vereniging en as Ned. Herv. kerk wou A. D. W. Wolmarans en sy volgelinge uit die verenigde kerk tree¹²⁶). A. D. W. Wolmarans het die presbiteriaal sinodale vorm van kerkregering as volg gesien: „. . . wij, ontkennde, dat een Presbiteriaanse gesag van kerkbestuur enig recht over onze gemeenten bezit, willen vasthoude aan de beginselen van Calvyn van wie wij ons navolgers noemen en naar welke beginselen elke gemeente het recht heeft haar eigen plaatselijke

¹²⁵) Vergelyk S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis*, bls. 334–335.

¹²⁶) Vergelyk A. D. Pont, N. J. van Warmelo, bls. 179–180.

aangeleentheden te beslissen, zonder toe te laten, dat buiten haar en door anderen, onder voorwendsel van Presbiterianisme, over haar en haar kerkeigendommen beslist wordt, om haar zodoende onder een ander kerkverband met een andere naam en andere beginselen in te brengen. Zij houdt bovendien nog vast aan de aloude tradities onzer vaders in Z. Afrika, nl. dat een hoger kerklijke liggaam zich alleen kan bemoeien met de plaatselijke belangen van een gemeente, wanneer zodanige gemeente iets doet, dat strijdt met de algemeene kristelike beginselen onzer kerk, of tot nadeel is van de een of andere gemeente onzer kerk, of wanneer zodanige gemeente door haar handeling aanstoot geeft, of tweedrag of twist bij de lidmaten der gemeente onderling veroorzaakt. Vandaar dat ook bij ons de manslidmaten zelf haar eigen ouderlingen en diakenen kiezen. Daardoor is de gemeente gewaarborgd, dat geen kerkeraad of algemeene kommissie of Algemeene Vergadering iets kan of mag doen zoals de Algemeene Vergadering der Ned. Herv. Kerk in 1885 deed¹²⁷⁾.

A. D. W. WOLMARANS EN DIE PROKURASIE KOMMISSIE

Op die Algemene Kerkvergadering van die verenigde kerk, 12 Mei 1890 te Pretoria, het daar verskillende proteste teen die vasgestelde naam gekom, maar die vergadering het besluit om die proteste van die hand te wys en die naamsvasstelling as 'n afgedane saak te beskou¹²⁸⁾.

A. D. W. Wolmarans het nou oor hierdie saak gesê: „Na de besluiten van de Algemeene Vergadering zoals in het vorige hoofstuk uiteengezet, konden wij, de protesterende en verongelijkte party, niet stilzitten; maar waren verplicht verdere stappen te nemen. Het eerste wat wij deden, was de volgende procuratie ter tekening uit te zenden: „Wij de ondergeteekenden, respektiewelik kerkraden en lidmaten der gemeenten van de Ned. Herv. Kerk in de Z.A. Republiek, benoemen en stellen hiermede aan de Wel-Edele Heren: N. M. S. Prinsloo, ouderling; M. J. Wolmarans, ouderling; H. C. Visser, A. D. W. Wolmarans, J. J. Breytenbach, H. J. H. Glas, Gert van Deventer, J. T. Maartens, P. L. Bezuidenhout en M. C. Rijkaard, om namens ons, al onze belangen, hoe ook genoemd, te behartigen aangaande onze rechten in en tot de eigendommen der Ned. Herv. Kerk in de Z.A. Republiek en verder onze rechten en belangen te behartigen in en aangaande de vereeniging der Ned. Herv. Kerk en Ned. Geref. Kerk in de Z.A. Republiek en alle zodanige stappen te nemen, zowel in als buiten de hoven der Republiek, indien vereist gezegde vereeniging te ontbinden of ter zijde te zetten, met macht aan bovengenoemde Heren een of meer personen aan zich toe te voegen, om voornaamde last ten uitvoer te brengen, ten voorschreven einde in rechten te verschijnen, zowel eisende as vermanende, in hoger beroep te komen, rechterlike machtiging te vragen, agent en prokureurs te benoemen, akten

¹²⁷⁾ A. D. W. Wolmarans, *a.w.*, bls. 21–22.

¹²⁸⁾ *Notulen Algemeene Vergadering Ned. Herv.of.Geref. Kerk*, 1890, bls. 84–85, 110–114.

en stukken te doen opmaken, te beteken en te doen tekenen en in het algemeen datgene te doen wat vereist word, alles met de macht van plaats bekleding, belofte van goedkeuring, schadeloosstelling en een billike beloning in verband als naar rechten. Getekend te Potchefstroom op de 27ste dag van Juli 1890¹²⁹⁾.

Hierdie prokurasie is in verskillende distrikte deur ruim 1,000 manslidmate van die N.H. of G. Kerk geteken¹³⁰⁾. Na die ontvangs van hierdie prokurasie, is die lede tot 'n kommissie gekonstitueer met N. M. S. Prinsloo as voorsitter en A. D. W. Wolmarans as sekretaris¹³¹⁾. Hierdie kommissie sou voortaan die naam Prokurasie Kommissie dra.

Die Prokurasie Kommissie het sy doel as volg gestel: „Eerst de gemeente reorganiseren met de verstandhouding dat zodra dit was geschied en kerksraadsleden behoorlik waren gekosen en bevestigd, dat dan de Procuratie Kommissie terug sou treden en het bestuur der gemeente geheel te laten in handen van de kerkraad¹³²⁾. Verder het die Prokurasie Kommissie hom ten doel gestel om te verhoed dat Hervormde kerklike eiendomme in permanente besit van die N.H. of G. Kerk sou bly.

Vir die reorganisasie van die kerk het A. D. W. Wolmarans groot ywer gehad. Sonder sy werk as sekretaris van die Prokurasie Kommissie om die kerk te reorganiseer¹³³⁾ in hierdie moeilike jare sou die Hervormde kerk menslikerwys gesproke na 1885 ten onder gegaan het¹³⁴⁾. Wat die kerklike eiendomme betref, het hy steeds die mening gehuldig dat die N.H. of G. Kerk alle eiendomme kon bly behou wat getranspoteer is op die naam van die N.G. Kerk of wettiglik aan die vroeëre N.G. Kerk behoort het. Eiendomme wat vroeër aan die Hervormde Kerk behoort het en deur die vereniging in die hande van die N.H. of G. Kerk geval het, vir die Hervormde Kerk teruggewen moes word¹³⁵⁾.

Omdat vir die reorganisasie van die kerk die hulp van 'n predikant broodnodig was, begin die Prokurasie Kommissie sy werk te Potchefstroom waar gereken is op die hulp van ds. C.W. du Toit. Hulle stel aan die kerkraad van die verenigde kerk voor dat Hervormdes en Ned. Gereformeerdes in vrede uitmekaar gaan en dat elk sy eiendomme sou behou. Toe die verenigde kerkraad nie aan die versoek wou voldoen nie, het ds. C.W. du Toit en sy gemeente uit die vereniging uitgetree en het hulle aanspraak gemaak op al die eiendomme wat vroeër aan die Hervormde gemeente behoort het¹³⁶⁾.

¹²⁹⁾ A. D. W. Wolmarans, *a.w.*, bls. 23–24.

¹³⁰⁾ A. D. W. Wolmarans, *a.w.*, bls. 24.

¹³¹⁾ A. D. W. Wolmarans, *a.w.*, bls. 24. Vergelyk ook A. D. Pont, *a.w.*, bls. 180.

¹³²⁾ A. D. W. Wolmarans, *a.w.*, bls. 24.

¹³³⁾ Vergelyk sy pogings om di. Van Warmelo en C. W. du Toit tot die Prokurasie Kommissie oor te haal.

¹³⁴⁾ Vergelyk N.H. Kerkargief S.P.E. XII/35.

¹³⁵⁾ Vergelyk voorstel van A. D. W. Wolmarans op vergadering belê deur die Staatspresident, 1891 *notule* bls. 42.

¹³⁶⁾ S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis*, bls. 338.

Op 6 Oktober 1890 het die Prokurasie Kommissie te Potchefstroom 'n algemene besluit geneem oor al die eiendomme van die gemeentes van wie hulle prokurasies het, wat as volg lui:

- “1. De voorgestelde vereniging der Ned. Hervormde Kerk met de Ned. Geref. Kerk voor mislukt en vervallen te verklaren; gelijk zij hij deze doet;
2. De kerkbesturen der Ned. Herv. of Geref. Kerken niet te zullen erkennen als wettige besturen, evenmin besluiten, door genoemde besturen genomen;
3. Alle bystand binne haar bereik te verlenen, ten einde de verschillende Ned. Herv. gemeenten behulpzaam te zijn weder te kunnen optreden als tevoren, onder dezelfde naam en dezelfde wet, tot welke hulpbetoning zij zich by deze bereid verklaard;
4. In elke gemeente, waar zij daartoe gemachtigd wordt door lidmaten by prokuratie het gebruik van kerkgoederen en kerkfondsten, behorende aan de Ned. Herv. gemeente terug te vorderen van de Ned. Herv. of Geref. Kerk, tot de opname van welk mandaat zij zich mits deze bereid verklaard;
5. De lidmaten, kerkeradsleden en predikanten welke zich met door een bepaalde daad van de Ned. Herv. Kerk hebben afscheiden by hun terugkomst weder op te nemen in gezegde Herv. Kerk, waartoe zij zich mits deze gelegenheid geeft;
6. In elke gemeente der Ned. Herv. Kerk, waartoe zij gemachtigd wordt, afzonderlijk op te treden en met gebruikmaking van de haar verleende macht van toevoeging, een plaatselijke kommissie te vormen voor de behartiging van de biezondere belangen van zoodanige gemeente;
7. Ten einde alle dinge met orde te laten geschieden, zal zij zich in elke gemeente in de eerste plaats in betrekking stellen met de plaatselijke kerkeraad en geen gebruik maken van gerechtelike stappen, voor en aleer alle middelen tot een broederlike schikking tevergeefs zijn beproefd;
8. Dit besluit te doen publiseren ter informatie van alle lidmaten der Ned. Herv. gemeente in de Z.A. Republiek met een vorm van prokuratie”. W.g. A. D. W. Wolmarans¹³⁷).

A. D. W. Wolmarans het verder in verband met die uittrede uit die kerkvereniging die volgende gestel: „Nu was vereeniging wel wenschelijkl daarom had men er in '82 in berust ofskoon niet gevraagd was: „Stemt gij in?” doch toen de struikelblok in '82 kwam, was vereeniging niet meer wenschelijk. Toen was het wenschelijk dat elk weder in zijn eigen huis ging wonen, wil ieder niet meer in vrede ingaan, dan is het ook meer wenschelijk zoo de mogelijkheid slechts worde aangetoond. Ik vond het onmoogelijk

¹³⁷) A. D. W. Wolmarans, *a.w.*, bls. 28–29.

door de gebeurtenisse voorgevallen na '85 . . . Kon men geen gevolg geven aan de wenschelijkheid der vereniging, laat dan ieder gaan waarheen hy wil"¹³⁸⁾.

A. D. W. Wolmarans het na sy uittrede uit die kerkvereniging ook nog verklaar: "Ik geloof stellig, dat elk der drie Hollandse kerken een eigen roeping heeft te vervullen, eigen beginselen voorstaat, sommige waarvan gegrond zijn op geschiedenis en traditie, andere op leer, belijdenis, kerkbestuur, enz. Het gaat niet so gemakkelijk — en zou ook ongewenst zijn — dat alles op te geven of dooreen te mengen ten opsigte van uitwendige grootheid en machtsvertoon"¹³⁹⁾.

Op 24 Januarie 1891 is daar, op las van die Prokurasie Kommissie¹⁴⁰⁾ in Pretoria gemeentevergadering gehou onder voorsitterskap van ds. C. W. du Toit. In 'n ernstige toespraak het A. D. W. Wolmarans die doel van die vergadering toegelig. Hy het daarop gewys dat die predikant ds. H. S. Bosman en die kerkraad hulle onder 'n ander kerkgenootskap gestel het en aan die versoek van die Prokurasie Kommissie om terug te keer d.d. 4 November 1890, nie gehoorsaam was nie „waardoor wij nu verplicht zijn een andere kerkraad te kiezen voor de Hervormde lidmaten alhier"¹⁴¹⁾. A. D. W. Wolmarans wat reeds as diaken op die kerkraad gedien het 1884–1888, word nou tot ouderling van die N.H. Gemeente, Pretoria en op 25 Januarie 1891 word hy saam met die ander verkose kerkraadslede in Pretoria deur ds. C. W. du Toit bevestig¹⁴²⁾.

Op Vrydag 30 Mei 1890 het die heer Hans Minnaar ouderling Wolmarans meegedeel dat hy op Maandag 2 Junie aan die versoek van die Algemene Vergadering van die N.H. of G. Kerk om nl. al die eiendomme op naam van die N.H. Kerk op die verenigde naam te transporteer, sal voldoen, indien A. D. W. Wolmarans nie voor die tyd 'n interdik van die Hof kry nie. Al die teëweringe van A. D. W. Wolmarans sou niks help nie en hy moes onverwyld stappe neem. Hy het gereël dat advokaat Hollaard op 31 Mei van regter Kotzé interdik vra waardeur die registrateur verbied sou word om enige eiendomme van die Hervormde gemeentes in die Z.A.R. oor te transporteer op die naam van die N.H. of G. Kerk. Voorlopige interdik word toegestaan. Op 5 Augustus 1890 het die Hof uitspraak gedoen waardeur die eiendomme van die Ned. Herv. Kerk so verseker is dat geen eiendom getransporteer mog word sonder prokurasie van die betreffende Hervormde gemeente nie¹⁴³⁾.

A. D. W. Wolmarans het toe, nadat die kerklike eiendomme verseker is, met die oog op die organisasie van die kerk, hom beywer om ds. N. J. van Warmelo oor te haal om by die Prokurasie Kommissie aan te sluit. A. D. W. Wolmarans het hom meermale tot ds. Van Warmelo

¹³⁸⁾ Vergelyk *Notule vergadering belê deur Staatspresident*, 1891, bls. 2.

¹³⁹⁾ A. D. W. Wolmarans, *Kerkhistoriese Feite II*, bls. 57.

¹⁴⁰⁾ A. D. W. Wolmarans, *a.w. I*, bls. 31–32.

¹⁴¹⁾ A. D. W. Wolmarans, *a.w. I*, bls. 33.

¹⁴²⁾ A. D. W. Wolmarans, *a.w. I*, bls. 33.

¹⁴³⁾ A. D. W. Wolmarans, *a.w. I*, bls. 33–34.

gewend vir hulp en raad in moeilike tye en hy is steeds met die grootste welwillendheid deur ds. Van Warmelo tegemoet getree¹⁴⁴). Wolmarans het steeds in noue kontak gebly met ds. Van Warmelo en hom altyd op hoogte gehou met die werksaamhede van die Prokurasie Kommissie. Hy het gevoel dat ds. Van Warmelo in die kring van die Hervormde mense tuishoort en hy het alles in sy vermoë gedoen om ds. Van Warmelo tot ander insigte te bring insake die kerkvereniging. Ds. Van Warmelo het egter nie sy weg oopgesien om dit te doen nie. Hy wou eers wag dat die hof finaal uitspraak gee. Hy skryf dan ook aan A. D. W. Wolmarans: „Ik meen dat het besluit om naar de Rechter te gaan, goed is . . . Gewist wacht ik de uitspraak van den Hoofdrechter af”¹⁴⁵). Toe die Hof egter op 5 Junie 1893 uitspraak gedoen het dat die kerkvereniging ultra vires was, was ds. Van Warmelo reeds oorlede.

Op 10 Januarie 1891 het A. D. W. Wolmarans namens die Prokurasie Kommissie as sekretaris 'n Ope Brief gerig aan al die lidmate van die Ned. Herv. Kerk in die Z.A.R. Hy maak melding van die stryd wat die Hervormde kerk moes stry teen die geestelike disipels wat deur Christus beveel is om sy skape op te pas. Hy gee ook 'n beeld van die uiters moeilike jare vir die N.H. Kerk in die Z.A.R., van die afbrekingswerk van ds. F. Lion Cachet¹⁴⁶) en die rol van die N.G. predikante wat Engels georiënteer was¹⁴⁷). In sy uiteensetting oor die kerkvereniging van 1885 het hy die klem gelê op die verstrooiing van die kudde van die Here en verder op die afwyking van die voorwaardes tot vereniging. Hy stel verder dat die kerkrade en die herders hulle die hoogste gesag aangematig het, mag nl. om sonder goed- of afkeuring van die gemeentes te vra, handelend op te tree¹⁴⁸). Hierdie oorheersing vergelyk hy met die oorheersing deur die Pous van Rome. Hy wek vervolgens die lesers op om te staan in die vryheid waarmee Jesus Christus hulle vrygemaak het want so het ook die Hervormers gedoen tydens die Roomse oorheersing. Hy beskou die handelswyse van die N.H. of G. Kerk ook as volg: „Niets anders dan plannen beramen om het wettig erfdeel, ons door onze vaderen onder bloed en tranen verworven, ons te ontnemen en dit, terwyl zij zelf de oorzaak waren van de ontevredenheid wegens verbreking van de gelegde voorwaarden tot vereeniging in '82 en het vaststellen van een onwettige en niet erkende naam voor de Verenigde Kerk, waar slechts 2,888 uit 6,606 stemmen voor de naam waren”. Dan vermaan hy die mense om nie te skel as hulle geskel word nie en hy hou Christus as voorbeeld aan hulle

¹⁴⁴) S. P. Engelbrecht, *Gedenkboek van die Ned. Herv. Gemeente Heidelberg*, bls. 39.

¹⁴⁵) *Briewe*, Van Warmelo aan A. D. W. Wolmarans, 29 Desember 1890, 3 Oktober 1890.

¹⁴⁶) Hoewel die N.G. Kerk die werk van ds. Cachet gesien het as „heroweringswerk”, het hy alleen twis en tweedrag gesaai en skeuring in die kerk bewerkstellig. Vergelyk S. P. Engelbrecht *Dr. G. D. Scholtz se geskiedenis van die Nederduitse Hervormde of Gereformeerde Kerk*, Hervormde Teologiese studies, 12de Jaargang, Krugersdorp 1957, bls. 1 vv.

¹⁴⁷) S. P. Engelbrecht, *Dr. G. D. Scholtz se geskiedenis van die N.H. of G. Kerk*, Hervormde Teologiese Studies, 12de Jaargang, Krugersdorp 1857, bls. 1 vv.

¹⁴⁸) As bewysgronde noem hy Hand. 20: 28, 1 Petrus 5: 2, 3; en 1 Kcr. 6: 12.

voor. Dan roep hy almal op om te waak en te bid vir genade en die nodige wysheid. Ten slotte vermaan hy sy lesers om nie te oordeel soos die N.G. Kerk wat hulle werk bestempel het as listige aanslae van satan nie, want die oordeel kom alleen God toe¹⁴⁹⁾.

Hierdie brief werp vir ons 'n helder lig op die persoon en die beskouing van A. D. W. Wolmarans.

Die kerklike geskille en twiste het baie ernstige afmetings begin aanneem. President Kruger het bevrees geword dat die orde en rus in die staat hierdeur versteur kon word en in Maart 1891 het hy 'n brief aan die twistende partye gestuur waarin hy hulle uitgenooi het tot 'n gemeenskaplike samespreking oor die kerkvereniging¹⁵⁰⁾. Op 24 Augustus 1891 het die afgevaardigdes van die drie kerklike partye t.w. die N.H. of G. Kerk, die N.H. Kerk en die Prokurasie Kommissie met A. D. W. Wolmarans as die belangrikste afgevaardigde, te Pretoria saamgekom¹⁵¹⁾. Die punte waaroor die vergadering sou handel was—

1. Bestaan daar nog 'n moontlikheid om die kerkvereniging deur te voer?
2. Indien die vereniging nie meer moontlik is nie, kan 'n minnelike skikking oor die eiendomme dan gevind word?
3. As dit ook nie moontlik is nie, kan die saak dan vriendskaplik voor die regbank beslis word?¹⁵²⁾

Ds. Neethling van Utrecht wou die Hervormde afgevaardigdes nie erken en het hulle as schismatici beskou. Hy het herhaardelik gevra "Wie zijt gij?" Hierop het A. D. W. Wolmarans namens die Prokurasie Kommissie dadelik gereageer. Hy het gestel dat dit nie die doel van die byeenkoms was om mekaar op regs-kwessies te oortuig nie, maar syns insiens was dit 'n poging deur die Staatspresident om die besware op broederlike wyse uit die weg te ruim. As al sulke vrae soos deur ds. Neethling gestel, beantwoord moes word, dan kan die vergadering as misluk beskou word. Alleen as alle minnelike poginge misluk het, dan kan sulke vrae beantwoord word¹⁵³⁾.

Op die tweede dag van die vergadering het die verskillende afgevaardigdes hul visie op die kerkvereniging skriftelik uiteengesit. A. D. W. Wolmarans het namens sy kommissie die volgende voorstel aan die vergadering voorgelê: Die vereniging kan nie uitgevoer word nie omdat (a) baie Hervormdes onwillig is om met die voorlopige kerkvereniging

¹⁴⁹⁾ A. D. W. Wolmarans, a.w., bls. 35-45, *Open Brief aan de lidmaten van de Ned. Herv. Kerk in de Z.A. Republiek*, Pretoria, 10 Januarie 1891.

¹⁵⁰⁾ *Officiële notulen van de vergadering belegd door Z.H. Ed. den Staatspresident, op Maandag, 25 Augustus en volgende dagen ter bespreking van de bestaande kerkkwesitie*, Pretoria, bls. 1.

¹⁵¹⁾ Vergelyk A. D. W. Wolmarans, a.w., I bls. 43. Vergelyk ook A. D. Pont, N. J. van Warmelo, bls. 186.

¹⁵²⁾ Vergelyk A. D. Pont, N. J. van Warmelo, bls. 187. Vergelyk S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis*, bls. 345.

¹⁵³⁾ *Officiële notulen van de vergadering ter bespreking van de kerkkwesitie*, bls. 2.

mee te gaan; (b) die voorlopige kerkvereniging uitgegaan het van die kerkrade, sonder outorisasie van die gemeentes; (c) omdat baie Hervormers beswaar het teen die vasstelling van die nuwe kerkwet; (d) omdat afgewyk is van die grondslae van die vereniging, neergelê in 1882; (e) omdat proteste teen die afwyking van die hand gewys is met die verklaring dat die naamsvasstelling 'n afgedane saak was; (f) omdat die algemene vergadering van die N.H. of G. Kerk in Desember 1890 reeds besluit het om die saak in protes te lê; (g) omdat die handelinge van die Hervormdes bestempel is as listige aanslae van satan; (h) omdat hulle meen dat die vereniging met die N.G. Kerk in stryd was met die leer en beginsels van die Hervormde vaders; (i) omdat die ondervinding geleer het dat strewe na kerkvereniging lei tot verdeeldheid en twis¹⁵⁴).

Die Kommissie van die verenigde kerk het ook 'n stuk ingedien en hierin vir bewyse gevra vir die bewerings van die Hervormdes¹⁵⁵). Hierop het A. D. W. Wolmarans geantwoord dat hy bereid was om enige tyd voor enige bevoegde Hof bewys te lewer van wat hy gesê het. Hy het egter, met alle eerbied gesê, die staatspresident nie bevoegd geag om as Hof te ageer nie¹⁵⁶).

A. D. W. Wolmarans het ook die volgende betoog gelewer: „Nu was vereeniging wel wenschelijk, daarom had men er in '82 in berust ofschoon niet gevraagd was: ‚Stemt gij in?‘ doch toen de stuikelblok in '85 kwam, was vereeniging niet meer wenschelijk. Toen was het wenschelijk dat elk weder in zijn eigen huis wonen, wil ieder nu weer met vrede ingaan, dan is het ook weer wenschelijk, zoo de mogelijkheid slechts worde aangetoond. Ik vond het onmogelijk door de gebeurtenissen voorgevallen na '85 . . . Kon men geen gevolg geven aan de wenschelijkheid der vereeniging, laat dan ieder gaan waarheen hy wil. Een der sprekers had vereeniging noodzakelijk genoem tegen die Roomsche party . . ., doch bij de kerkhervorming had een godvrugtig man zich verzet en laat elk in het bijzonder maar trachten te stryden in's Heerens kracht tegen Roomsche overheersing¹⁵⁷).

Nadat dit duidelik geword het dat die insigte van die kommissies onverenigbaar was, het die president die tweede punt aan die orde gestel en die drie kommissies versoek om elk 'n voorstel tot skikking in te dien¹⁵⁸).

Die Hervormde kommissies het hulle voorstelle tot skikking ingedien, maar die kommissie van die Verenigde kerk het dit nie gedoen nie. A. D. W. Wolmarans was baie teleurgesteld en op kragtige wyse het hy weer die woord gevoer. Hy het die handelswyse van die Kommissie

¹⁵⁴) Vergelyk notulen van vergadering ter bespreking van de kerkkwestie, bls. 11.

¹⁵⁵) Officiële notulen van de vergadering ter bespreking van de kerkkwestie, bls. 12.

¹⁵⁶) Officiële notulen van de vergadering ter bespreking van de kerkkwestie, bls. 16.

¹⁵⁷) Officiële notulen van de vergadering ter bespreking van de kerkkwestie, bls. 8.

¹⁵⁷) Officiële notulen van de vergadering ter bespreking van de kerkkwestie, bls. 8.

¹⁵⁸) Officiële notulen van de vergadering ter bespreking van de kerkkwestie, bls. 15.

beskou as 'n plan om die skanse van die ander partye te bekrimp, om te wag, en dan later hulle voorstel in te dien. Om hierdie rede trek hy en sy kommissie hulle voorstel terug en hy weier om verder 'n voorstel in te dien voordat die Kommissie van die Verenigde kerk nie hul voorstel indien nie¹⁵⁹).

Hierna het die Kommissie van die Verenigde kerk wel 'n voorstel tot skikking oor die eiendomme ingedien. A. D. W. Wolmarans het egter sterk beswaar gemaak teen die volgende punt van die kommissie van die N.H. of G. Kerk: „Tot grondslag der skikking word overeengekomen dat de thans bezittende partijen zullen behouden dat wat zij nu bezitten”. Hy sê dat die gemeente wat deur die Prokurasie Kommissie verteenwoordig word alleen die kerk, pastorie en erwe, en kerklike eiendomme te Potchefstroom, besit¹⁶⁰).

In die voorstel van die Prokurasie Kommissie wat deur A. D. W. Wolmarans ingedien is, het hy onder andere gestel dat die N.H. of G. Kerk alle eiendomme sou bly behou wat getranspoteer is op die naam van die N.G. Kerk of wettiglik aan die vroeëre N.G. Kerk behoort het. Hy sê dat hierdie bepaling neergelê is omdat een van die voorwaardes vir vereniging was dat die eiendomme sou bly bestaan totdat die naam vasgestel is. Dan gaan A. D. W. Wolmarans verder: „Wat is dan de reden van ontevredenheid, die er bestaat tusschen Hervormden en Hervormden, met tusschen Hervormden en vroeger Gereformeerden, en op welke wijze kunnen wij de ontevredenheid anders genesen dan door ieder party rechtvaardig te behandelen. Laten wij elkander niet binden, maar broederlijk zamen in een huis wonen. Ik zegt vandaag niet dat de vereeniging onwettig is of wettig, maar dat het kwaad ligt tussen Hervormden en Hervormden. Ik ziet geen andere kant dit kwaad uit te roeien, dan door mijn voorstel. Dan zullen, zoals het slot daarvan zegt, de predikanten, kerkeraden en gemeenteleden, die vroeger by elkaar stonden, weer zoveel mogelijk byeen staan, en mochten er broeders zijn die niet willen, laten zij dan blijven by hun kudden. De gelijkenis leert ons, dat indien een schaap verloren is, de herder het gaat opzoeken om het terug te brengen. We moeten niet zien naar de meerderheid. Het is de plicht van elke herder om te zien om zijn gemeente, al is die maar tien uit de honderd in aantal by elkander te krijgen. Dat is de roeping van een leeraar . . . laten wij dan niet vasthouden aan vereniging maar zien de bestaande ontevredenheid geheel uit het land te weren en de vrede te herstellen¹⁵¹).

Omdat daar met behulp van die skikkingsvoorstelle geen oplossing gevind kon word nie, is daar 'n subkommissie benoem om 'n voorstel tot skikking te probeer optrek. A. D. W. Wolmarans het ook op hierdie

¹⁵⁹) *Officiële notulen van de vergadering ter bespreking van de kerkkwestie*, bls. 20.

¹⁶⁰) *Officiële notulen van de vergadering ter bespreking van de kerkkwestie*, bls. 30.

¹⁶¹) *Officiële notulen van de vergadering ter bespreking van de kerkkwestie*, bls. 42.

kommissie gedien¹⁶²). Die subkommissie het nou hul voorstel tot skikking voorgelê¹⁶³). A. D. W. Wolmarans het hierop verklaar dat hy geen opening het om te skik soos voorgestel is nie. Sy prokurasie gee hom daartoe geen volmag nie. Dit spreek slegs van die reg om die eiendomme van die gemeente te handhaaf. Hy sou egter in soverre van die prokurasie afstap dat hy 'n vriendskaplike skikking sou aangaan mits vir die gemeente die deur oopgelaat word om die saak voor die Hof te bring indien hulle nie met die kompensasie tevrede was nie. Hy sou egter alle krag inspan om die gemeente tevrede te stel¹⁶⁴).

Die Verenigde kerk het hierdie voorstel van die subkommissie verwerp¹⁶⁵). A. D. W. Wolmarans het nie verwag dat sake so sou verloop nie. Hy het besef dat dit hom niks gehelp het om steeds water op die vuur te probeer gooi nie. Dit het vir hom geskyn of die verenigde party se besware steeds groter in plaas van kleiner geword het en of hulle op hierdie vergadering met bitsige uitsprake hul gemoedere wou afkoel¹⁶⁶).

Die poging van president Kruger om op hierdie wyse vrede te bring, het dus op niks uitgeloop nie. Daar was nou net een pad oor om 'n end aan die moeilikhede te maak en dit was om na die Hof te gaan¹⁶⁷). In die Hof het A. D. W. Wolmarans volle vertroue. Hy is oortuig dat die Hof reg en geregtigheid sal laat geskied, soos hy ook verklaar het: „God zij dank, dat wij een gerechtshof hebben, dat rechtvaardig zal oordelen en aan de uitspreken waarvan elke party zich zal moeten onderwerpen¹⁶⁸).

Op 12 Januarie 1892 het die kerkraad van die N.H. of G. gemeente Pretoria dan ook besluit om geen skikking oor die Hervormde eiendomme te aanvaar nie, en ten gevolge hiervan word op 28 Januarie 1892 by die Hof applikasie gemaak om die ou transport (d.d. 8 April 1867) van die gedeelte van kerkplein op die naam van die Hervormde Kerk ter syde te plaas en om hierdie eiendom te transporteer op die naam van die N.H. of G. Kerk, asook dat aan die gemeente transport gegee van die suidelike helfte van kerkplein wat deur vergissing uit die transport van 1867 gelaat is en wat later op naam van die Herv. gemeente getransporteer is¹⁶⁹).

Die regter het hierop aan A. D. W. Wolmarans die versoek gerig om redes aan te toon waarom laasgenoemde applikasie nie toegestaan mag word nie. A. D. W. Wolmarans tree onmiddellik op en kry advokate Hollaard en Van Lilaar om die saak te verdedig¹⁷⁰). Op 23 Februarie 1892 beslis die Hoofregter om die applikasie van die N.H. of G. gemeente

¹⁶²) A. D. W. Wolmarans, *a.w.*, I, bls. 46.

¹⁶³) Vergelyk A. D. W. Wolmarans, *a.w.*, I, bls. 46–47.

¹⁶⁴) *Offisiële notulen van de vergadering ter bespreking van de kerkkwesie*, bls. 46.

¹⁶⁵) *Notule der buitengewone algemene kerkvergadering N.H. of G. Kerk*, Pretoria, 1892, bls. 20.

¹⁶⁶) *Offisiële notulen van de vergadering ter bespreking van de kerkkwesie*, bls. 32.

¹⁶⁷) S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis*, bls. 349.

¹⁶⁸) Vergelyk *Ope Brief* aan de lidmaten van de Ned. Herv. Kerk in de Z.A. Republiek, Pretoria, 10 Januarie 1891.

¹⁶⁹) A. D. W. Wolmarans, *a.w.* I, bls. 49.

¹⁷⁰) A. D. W. Wolmarans, *a.w.* I, bls. 49.

van die hand te wys. Die eiendomme van die Hervormde Kerk sou veilig wees, maar die Hervormde gemeente moes die koste van die advokate asook die prokureurskoste dra¹⁷¹⁾. A. D. W. Wolmarans en sy twee broers J. M. A. en J. J. H. Wolmarans het elk 'n derde van die onkoste gedra¹⁷²⁾.

Teen laasgenoemde besluit van die verenigde gemeente om geen skikking met die Hervormde gemeente aan te gaan nie, asook die poging om Hervormde eiendomme oorgetranspoteer te kry, het A. D. W. Wolmarans die volgende protes by die vereniging ingedien:

„Derdepoort, 19 Januarie 1892.

De Weledel Gestrenge Heer, Staats-Secretaris der Z.A. Republiek, Weledel Gestrenge Heer, Met verschuldigde eerbied heb ik de eer als vernieuwing van het protest van 20 September 1890 onder Uw aandag te brengen, met verzoek hetzelfde ter kennisname van de Hoogedele Uitvoerende Raad te leggen:

1. Dat alle eiendommen van de Ned. Herv. gemeente van Pretoria nog in bezit zijn van de Ned. Herv. of Geref. kerkraad van Pretoria;
2. Dat sedert het vorige bij de H. Ed. Regering ingediend is, wij Hervormden alle middelen beproefd hebben, om met de Hervormd of Gereformeerden tot een minnelike schikking te komen, doch daarin tot hertoe niet geslaagd zijn;
3. Dat de Herv. gemeente van Pretoria volkome tevreden was met het konseps voorstel der subkommissie, opgetrokken op uitnodiging van Z.H. Ed. de Staatspresident op 24 Augustus 1891 te Pretoria;
4. Dat de Herv. gemeente door haar kerkeraad gevraagd heeft aan de Ned. Herv. of Geref. Kerkeraad om — zolang nog geen afdoende schikking getroffen was — het Herv. kerkgebou (dat getranspoteerd staat op de Herv. gemeente) eenmaal per drie maanden aan haar af te staan, uitsluitlik voor kerkdoeleinden;
5. Dat gemelde kerkraad zulks heeft geweigerd;
6. Dat de Herv. gemeente een kommissie van 6 leden heeft benoemd, om een soortgelyke kommissie uit de verenigde kerk te ontmoeten, ten einde vrede te bewerken;
7. Dat gemelde kommissie ds. H. S. Bosman, predikant van de Herv. of Geref. gemeente te Pretoria, verzocht heeft zulks voor zijn gemeente te leggen, ten einde die gemeente in staat te stellen ook een kommissie te kiesn;

¹⁷¹⁾ A. D. W. Wolmarans, *a.w.* I, bls. 50.

¹⁷²⁾ A. D. W. Wolmarans, *a.w.* I, bls. 50.

8. Dat ds. Bosman (om redenen mij onbekend) geweigerd heeft zulks te doen;
9. Dat wij vernomen hebben, dat de Ned. Herv. of Geref. gemeente van Pretoria haar kerkeraad gemagtigd heeft, om te trachten de Herv. eigendommen over te transporteren op de naam „Ned. Herv. of Ger.” en dat zij dientengevolge trachten wil om het oude transport van het kerkplein, zoals in 1867 getransporteerd op de Herv. gemeente te Pretoria, vernietigd te krijgen met toestemming van de H. Ed. Regering; waarom ik in mijn hoedanigheid van sekretaris van de Uitvoerende Kommissie (vertegenwoordigende de Prokuratie Kommissie) en dus in naam van de Herv. gemeente van Pretoria, eerbiediglik protesteerd: (a) tegen het onderhandeling van de H. Ed. Regering met kommissies van de Ned. Herv. of Ger. gemeente over de eigendommen van de Herv. gemeente van Pretoria; (b) tegen het toestemmen van de H. Ed. Regering in het vernietigen van het oude transport van het kerkplein, zoals getransporteerd in 1867 op naam van de Herv. gemeente van Pretoria.

Met hoogachting heb ik de eer te zijn, Wel Edel Gestrenge Heer, U dienstw. Dienaar, (w.g.) A. D. W. Wolmarans (sekr.)¹⁷³⁾.

Soos reeds gesien is die eiendom van die Hervormde gemeente Pretoria deur die uitspraak van die hof 23 Februarie 1892, gewaarborg.

Die goeie weg van die Hervormde kerk waarvan A. D. W. Wolmarans dwarsdeur sy lewe heilig oortuig was¹⁷⁴⁾, sou finaal blyk by die uitspraak van die Hof in die Trichardtsfonteinse kerksaak, waar beslis is dat die kerkvereniging „ultra vires” was¹⁷⁵⁾.

Nadat die hof nou in die twee Pretoria sake ten gunste van die prokurasieparty beslis het en in die Trichardtsfonteinse kerksaak ten gunste van die Hervormdes, besef A. D. W. Wolmarans dat die tyd nou aangebreek het om die twee Hervormde partye onder een kerkverband te bring¹⁷⁶⁾. Reeds vroeër, in 1889, het daar ’n samespreking plaasgevind tussen ds. M. J. Goddefroy en oudl. C. J. Joubert namens die Hervormde kerk, en J. M. A. Wolmarans en A. D. W. Wolmarans namens die Prokurasiekommissie. Hier is besluit dat die twee partye elk die stryd op sy eie wyse sou voortsit. Sodra die laaste kwessie opgelos is, sou ’n plan beraam word om die twee afdelings van die Hervormde kerk onder een kerkverband te bring¹⁷⁷⁾. Nou, in 1893, het A. D. W. Wolmarans gemeen dat die tyd daar was om daadwerklike stappe in die verband te neem. A. D. W. Wolmarans saam met N. M. S. Prinsloo is gekies as

¹⁷³⁾ A. D. W. Wolmarans, *a.w.* I, bls. 50–52.

¹⁷⁴⁾ Vergelyk *Ope Brief* aan die lidmaten van die N.H. Kerk in de Z.A. Republiek, 10 Januarie 1891.

¹⁷⁵⁾ Vergelyk S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis*, bls. 349–352.

¹⁷⁶⁾ A. D. W. Wolmarans, *a.w.*, bls. 65.

¹⁷⁷⁾ A. D. W. Wolmarans, *a.w.* I, bls. 64.

kommissie namens die Prokurasie Kommissie wat 'n kommissie namens die Hervormde kerk ontmoet het¹⁷⁸). Hierdie kommissies het 'n basis opgestel en nadat dit deur die verskillende gemeentes goedgekeur is, het die algehele samesmelting op die sewe-en-twintigste algemene kerkvergadering van die N.H. kerk van 30 April tot 3 Mei 1889 te Pretoria plaasgevind¹⁷⁹).

DIE PROKURASIE KOMMISSIE — KERKREGTELIK GESIEN

Op die drie-en-twintigste algemene kerkvergadering van die Ned. Herv. kerk te Heidelberg op 12 Mei 1884, was daar verskil oor die kwessie of die voorgenome verenigde kerk 'n nuwe kerk sou wees of alleen 'n voortsetting van die bestaande twee kerke. Ds. Van Warmelo en die Hervormde party het die kerk as 'n organisme gesien wat nie opgehef kon word nie, terwyl ds. Bosman en die N.G. Kerk die kerk as 'n genootskap gesien het wat wel opgehef kon word¹⁸⁰).

In die Trichardtfonteinse kerksaak van 1893 het die Hof beslis dat die kerk 'n universitas is wat alleen met die toestemming van al sy lede opgehef kon word¹⁸¹), in teenstelling met 'n *societas*, 'n vennootskap of maatskappy wat met die meerderheid van stemme opgehef kon word¹⁸²). Toe dit voor die Hof bewys is dat daar lede van die Hervormde gemeente van Standerton was wat nie verenig het nie, is hulle deur die Hof beskou as die wettige voortsetting van die Nederduitsch Hervormde kerk¹⁸³). Met hierdie uitspraak was dit dus 'n uitgemaakte saak dat die Ned. Herv. kerk met die kerkvereniging nie opgehou het om te bestaan nie. Diegene wat met die kerkvereniging saamgegaan het, moet dus beskou word as mense wat hulle kerk verlaat het en na 'n ander kerk oorgegaan het¹⁸⁴).

As ons nou weer die geskiedenis van die Prokurasie Kommissie van nader bekyk, dan sien ons dat die lede van die Prokurasie Kommissie oorspronklik met die kerkvereniging saamgegaan het. A. D. W. Wolmarans, die siel van die Prokurasie Kommissie, was bv. van 1884–1888 diaken van die verenigde gemeente van Pretoria¹⁸⁵), en in 1886 en 1888 was hy namens die verenigde gemeente Pretoria afgevaardigde by die algemene kerkvergaderings van die verenigde kerk¹⁸⁶). Dus, die lede van die Prokurasie Kommissie moet beskou word as persone wat die Her-

¹⁷⁸) A. D. W. Wolmarans, *a.w.* I, bls. 64.

¹⁷⁹) S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis*, bls. 352.

¹⁸⁰) A. D. Pont, N. J. van Warmelo, *a.w.*, bls. 153.

¹⁸¹) *Cases decided in the High Court*, 1893, p. 81–82. Vergelyk ook S. J. Botha, *a.w.*, bls. 16.

¹⁸²) Vergelyk *Zaken besluit in het Hooge Gerechtshof van den Oranje Vrystaat 1819–1883*, bls. 4–7.

¹⁸³) *Cases decided in the High Court*, 1893, p. 81. Vergelyk ook S. J. Botha, *a.w.*, bls. 16.

¹⁸⁴) S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis*, *a.w.*, bls. 350.

¹⁸⁵) S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis van die N.H. Gemeente, Pretoria*, bls. 88.

¹⁸⁶) Vergelyk *Notulen Algemene Vergadering van de N.H. of G. Kerk 1886*. Vergelyk ook A. D. W. Wolmarans, *a.w.* I, bls. 17.

vormde kerk verlaat het en na die verenigde kerk oorgegaan het. Later het dit om verskillende redes vir hulle duidelik geword dat hulle nie langer in die verenigde kerk kon bly nie en toe het hulle hulleself as 'n kommissie georganiseer wat die belange van die Hervormde kerk wou behartig en hulle het aanspraak gemaak op die eiendomme van die ou Hervormde kerk wat in besit van die verenigde kerk was¹⁸⁷⁾. Die Prokurasie Kommissie het hiertoe nie die reg gehad nie, aangesien hulle nie meer lidmate was van die Hervormde kerk nie, want hulle het, deur met die vereniging saam te gaan, die kerk verlaat en na 'n ander kerk oorgegaan¹⁸⁸⁾.

Ons kan dus met 'n taamlike mate van sekerheid sê dat indien die Prokurasie Kommissie die verenigde kerk voor die Hof sou daag, soos die N.H. Kerk dit in 1893 gedoen het, die saak ten gunste van die verenigde kerk uitgewys sou word.

Ons moet dus konkludeer dat die Prokurasie Kommissie geen kerkregtelike grond vir sy bestaan en optrede gehad het nie. Tog het die Prokurasie Kommissie werk van onskatbare waarde verrig vir die N.H. Kerk gedurende die droewige dae van kerkstryd en dit het gedien as brug vir diegene wat weer na die Hervormde Kerk wou terugkeer.

DIE ROL VAN A. D. W. WOLMARANS NA 1893

In 1897 het oudl. A. D. W. Wolmarans daarop aangedring dat die gemeente van Pretoria die volgende beskrywingspunt op die algemene kerkvergadering van 1897 ingedien het: „In hoeverre kan de Ned. Herv. Kerk in de Zuid-Afrikaansche Republiek met het oog op de opleiding van hun aanstaande evangeliedienaren, nu reeds profeteren van het bestaende inrigting voor hooger onderwijs, nl. het Gymnasium te Pretoria?“¹⁸⁹⁾ Die eerste stoot in die rigting van die opleiding van predikante is dus hier deur A. D. W. Wolmarans gegee. Hy het ook aan die vergadering verduidelik dat die kerk groot voordeel kan trek uit die gymnasium. Hy het ook gestel dat dit op daardie stadium nie nodig was om 'n fonds te stig vir opleiding van predikante nie, want staatsbeurse sou in 'n ruime mate hierin voorsien¹⁹⁰⁾.

Die resultaat van hierdie pogings van A. D. W. Wolmarans was dat die algemene kerkvereniging van die N.H. Kerk in Januarie 1899 'n verdere voorstel insake opleiding van predikante met algemene stemme aangeneem het. Hy het nl. voorgestel: „De Eerw. Algemene Vergadering der Ned. Herv. Kerk de oprichten van een school voor de opleiding van

¹⁸⁷⁾ S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis, a.w.*, bls. 327.

¹⁸⁸⁾ Vergelyk *Kerkwet van die N.H. Kerk van Afrika*, Hoofstuk III, Artikel I.

¹⁸⁹⁾ Vergelyk *Notulen buitengewone algemeene kerkvergadering der N.H. Kerk*, Pretoria, Februarie 1897.

¹⁹⁰⁾ *Notulen buitengewone algemeene kerkvergadering der N.H. Kerk*, Pretoria, 1897, bls. 12.

predikanten in de Zuid-Afrikaansche Republiek als een lewenskwestie der kerk beschouwende, draagt aan die kerkeraden op met hunne gemeenten daarover te onderhandel en hun toe te lichten dat wanneer ieder lidmaat onzer kerk gewillig is 5 shilling per jaar bij te dragen, de algemene vergadering van gevoelens is dat er een begin kan gemaakt worden met die oprichten van zulk een inrichting. Het zal verder die plicht der kerkeraden zijn hunnen 5 maanden verslag te doen aan die algemene commissie.

Aan die algemene commissie word verder opgedragen met H. Ed. Regering te confereren omtrent een geskikt lokaal voor dat doel of zodanige gronden beskikbaar te stellen voor die oprichten van een skoollokaalen verder die Ned. Herv. kerk behulpzaam te zijn tot die uitvoeren van haar roeping en plicht in een skenking van grond of anderszins, waardoor die kerk in staat zal word gesteld een zodanige skool op te richten¹⁹¹⁾.

Die uitbreek van die tweede Vryheidsoorlog sou hierdie planne egter veryd.

A. D. W. Wolmarans het ook baie te doen gehad met die saak van ds. C. Spoelstra¹⁹²⁾. Op 1 Oktober 1897 het hy sy ontslag as predikant geneem en in die boekie „Van Zoeterwoude naar Pretoria” het hy die Hervormde kerk heftig aangeval. In April 1898 het die Algemene Vergadering spesiaal saamgekom om die saak te behandel¹⁹³⁾. Op 20 Januarie 1898 het hy ’n brief aan die Algemene Vergadering geskryf waarin hy bg. besluit teruggetrek het. Die Algemene Vergadering het besluit om hom nie langer te beskou as lidmaat van die Hervormde kerk nie omdat hy in sy brief 12 Oktober 1897 verklaar het dat hy vir goed met die Hervormde Kerk gebreek het en dat die brief van 1898 nie geskryf is om onvoorwaardelik terug te kom nie¹⁹⁴⁾. Hierop het A. D. W. Wolmarans die woord gevoer. Hy was van oordeel dat ds. Spoelstra volgens sy brief 1 Oktober 1897 met die N.H. Kerk gebreek het, maar dat hy hierdie skrywe teruggetrek het deur sy brief 20 Januarie 1898. Hy beskou ds. Spoelstra dus nog as lid van die N.H. Kerk omdat hy nooit deur die kerkraad of algemene kerkvergadering afgesny is nie. Dan het hy ook sy teenstem aangeteken omdat die algemene kerkvergadering na sy mening geen reg gehad het, nog wettiglik nog skriftelik, om te besluit of iemand lidmaat is aldan nie van die N.H. Kerk indien so iemand deur belydenis van die geloof wettiglik as lidmaat aangeneem is. A. D. W. Wolmarans wou op hierdie wyse ook aan ds. Spoelstra die geleentheid gee om berou te toon oor sy oorhaastige handeling en om op voldoende wyse om vergewing te vra¹⁹⁵⁾. Dit sou egter nie gebeur nie en ds. Spoelstra is weer na Holland terug. Toe A. D. W. Wolmarans in 1893 in Holland was, het

¹⁹¹⁾ *Notulen algemeene kerkvergadering*, N.H. Kerk, 1899, bls. 14.

¹⁹²⁾ Hy is in 1896 bevestig te Pretoria as hulpprediker van ds. Goddefroy. Hiermee kon hy hom later nie vereenselwig nie en dit het baie moeilikhede veroorsaak.

¹⁹³⁾ S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis*, bls. 354.

¹⁹⁴⁾ Vergelyk *Notulen buitengewone algemene kerkvergadering*, 1898.

¹⁹⁵⁾ *Notulen buitengewone algemene kerkvergadering* N.H.Kerk, 1898, bls. 29.

ds. Spoelstra weer die Hervormde Kerk van die Z.A. Republiek baie skerp aangeval. Met hom het A. D. W. Wolmarans nou 'n heftige penstryd aangeknoop en hom in die „Vaderlandsche Kerkboek” afdoende geantwoord¹⁹⁶⁾. In 1904 het ds. Spoelstra weer na Suid-Afrika teruggekeer en die hulp van A. D. W. Wolmarans ingeroep om weer predikant van die Hervormde Kerk te word. Nadat A. D. W. Wolmarans ds. Spoelstra deeglik leer ken het, is hierdie versoek hom volstrek geweier¹⁹⁷⁾.

Deur die toedoen van A. D. W. Wolmarans is die twee Hervormde gemeentes van Pretoria, t.w. die gemeente van die Prokurasie Kommissie en die gemeente Witfontein van ds. Goddefroy in 1903 ineengesmelt¹⁹⁸⁾. Reeds op die algemene kerkvergadering van die N.H. Kerk 1899 het A. D. W. Wolmarans die volgende voorstel ingedien: „Ziende dat de pogingen tot aaneensmelting der beide Herv. gemeenten tot hiertoe nog geen definitiewe resultate hebben opgelewerd, besluit (de algemene kerkvergadering) een kommissie van 3 leden te kiezen ten einde tegenwoordig te zijn by eene gemeente vergadering van die N.H. gemeente resortierende onder ds. C. W. du Toit by hun avondmaalsviering op den tweede Zondag in Februarie a.s., op eene zo spoedig mogelyk te beleggen gemeente vergadering van die gemeente Pretoria resortierende onder ds. Goddefroy, ten einde pogingen aan te wenden en de nodige raadgevingen te doen, die leiden zullen zoo mogelyk tot de ineensmelting der beide gemeenten van Pretoria of die strekken kunnen tot heil van gemeente en kerk. Verder spreekt deze vergadering de hoop uit dat genoemde kommissie dadelijk de nodige stappen zal nemen, opdat deze lang hangende zaak kan worden afgedaan, indien mogelyk binnen den tyd van drie maanden en genoemde kommissie spoedig verslag kan doen aan de Algemene Commissie”¹⁹⁹⁾.

Hierdie besluit is aangeneem en op 5 Julie 1903 het die ineensmelting plaasgevind²⁰⁰⁾.

Op die Algemene Kerkvergadering van 1899 het A. D. W. Wolmarans ook die kwessie van sending onder heidene aangevoer. Hy het sy mening op die volgende wyse uitgespreek: „De Schrift zegt: Predikt het Evangelie aan alle kreaturen, maar ook ga niet op de weg der heidene. Er staat ook geschreven: Zondert wij af recht als onze leeraren de heidenen prediken, zij zijn geroepen voor de blanken. Onse kerk doet niets, maar wij moeten eerst de blanken helpen”²⁰¹⁾.

Hoewel A. D. W. Wolmarans sy rol oor die hele Transvaal gespeel het, was Pretoria tog die gemeente waarvandaan sy krag uitgegaan het. Dit is dan ook aan die optrede van A. D. W. Wolmarans te danke dat

¹⁹⁶⁾ S. P. Englebrecht, *Geskiedenis*, bls. 354–355.

¹⁹⁷⁾ S. P. Englebrecht, *Geskiedenis*, bls. 368.

¹⁹⁸⁾ A. D. W. Wolmarans, *a.w.* I, bls. 74–80.

¹⁹⁹⁾ *Notulen Algemene Kerkvergadering N.H.Kerk*, 1899, bls. 12.

²⁰⁰⁾ A. D. W. Wolmarans, *a.w.*, bls. 80.

²⁰¹⁾ *Notulen Algemene Kerkvergadering*, 1899 N.H. Kerk, bls. 8.

Pretoria 'n deel van die kerklike goedere terug gekry het²⁰²), wat deur die kerkvereniging hulle ontnem is. As gevolg van die optrede van A. D. W. Wolmarans kon die N.H. gemeente Pretoria in 1904 'n kerkgebou oprig²⁰³). Toe hy by die afstigting van Erasmus in 1900 as selfstandige gemeente daar tot ouderling gekies word terwyl hy nog as sodanig in die gemeente Pretoria gehandhaaf bly, was dit wel 'n skynbaar vreemde toestand, maar dit is bedoel as erkenning van sy buitengewone diens aan die Hervormde Kerk²⁰⁴).

In 1903 het A. D. W. Wolmarans na Nederland gegaan met 'n blanco beroepsbrief om 'n tweede predikant te kry. Hy het daarin geslaag om prof. dr. P. J. Muller, professor in Theologie te Utrecht, te oorreed om na Transvaal te kom²⁰⁵). Deur die werk van prof. Muller het daar nuwe bloei in die kerk gekom en twee predikante, t.w. di. J. J. Kuhn en J. J. Prinsloo is deur hom opgelei²⁰⁶). A. D. W. Wolmarans het volgehou om die oprigting van 'n kweekskool te bepleit en sy ywer vir die eie opleiding van predikante vir die N.H. Kerk vanaf 1897²⁰⁷), is uiteindelik beloon toe die teologiese fakulteit van die N.H. Kerk aan die Universiteit Pretoria in 1918 gestig is.

In sy laaste openbare skrywe, t.w. sy antwoord op die boek van ds. H. S. Bosman „Terugblik”, het A. D. W. Wolmarans o.a. die volgende gesê: „Hoewel — ik erken het — er menig aanlokkends ligt in een pennestryd met een tegenparty, die niet schroomt zulke wapens te gebruiken als laster, onwaarheid, scheve voorstellingen, en wat dies meer zij, daardoor heb ik mij ook wel eens laten verleiden tot minder zachte uitdrukkingen. Wat my tot aan woorden voornamelijk drongen is de eere van mijn kerk en de groote liefde welke ik haar toedraag. Haar heb ik altyd trachte verdedigen, waar zij op minder nobele manier werd aangevallen. De Hervormde Kerk is de kerk onzer vaderen, zij was het simbool van vryheid. Sedert haar stichting in de Z.A.R. in 1853 heeft zij de vryheid op kerkelik en staatkundig gebied voorgestaan en trachten te handhaven en van daag staat zij nog, trots alle aanvallen, als een machtige bolwerk tegen ongeloof en bijgeloof, met een welomlynde belydenis, die de Ere Gods bedoelt en de uitbreiding van Zijn kerk op aarde. En het is een verblydende gedachte, die stoffe geeft tot groot dankbaarheid, dat altyd maar weer jonge mannen zich aangorden en toerusten om binnen haar muren te verkondigen: Jesus Christus en Dien Gekruisigd. Veel stormen zijn over de Hervormde Kerk heengegaan; maar haar fundamenten dragen en schragen haar met onverminderde vastheid en zullen dat nog blijven doen, vertrouwd ik, lang nadat dit geslacht zal zijn heengegaan. Dit sal

²⁰²) Sien sy rol by die twee hofsake oor die kerklike eiendom, 1890, 1892.

²⁰³) Vergelyk S. P. Engelbrecht, *Gedagtenisrede van A. D. W. Wolmarans*, Almanak N.H. Kerk, 1929.

²⁰⁴) Vergelyk *Ned. Herv. Kerkargief S.P.E. XII/45*. Ons Vaderland, 13 Julie 1928.

²⁰⁵) A. D. W. Wolmarans, *a.w.*, bls. 82.

²⁰⁶) S. P. Engelbrecht, *Geskiedenis*, bls. 368.

²⁰⁷) Vergelyk *Notulen Buitengewoone Algemene Kerkvergadering N.H. Kerk*, Pretoria, Februarie 1897.

wel mijn laaste openbare schrijven zijn geweest, hoewel, zouden zich de aanslagen vernieuwen op onze kerk, ik, zolang mijn krachten het toelaten, in de bres zal staan om haar te verdedigen en te beskermen"²⁰⁸).

ALGEMENE WAARDERING VAN DIE ROL VAN A. D. W. WOLMARANS

Op 12 Julie 1928 het Andreas Daniël Wynand Wolmarans te Leeufontein gesterf soos 'n stryder wat moeg is vir die stryd en gewoel van die wêreld. Met sy afsterwe het die volk 'n groot man armer geword.

Sy begrafnis het plaasgevind op sy plaas Koffiefontein. Ds. Rautenbach het 'n treffende lyksrede gehou na aanleiding van Openbaring 3: 12: „Wie oorwin, Ek sal hom 'n pilaar in die tempel van my God maak, en hy sal daar nooit weer uitgaan nie”.

Hy was 'n steunpilaar vir sy volk en vir sy kerk. Deur taaie volharding en stoere strewe alleen het hy vir hom onder sy volk 'n monument opgerig. Hy het altyd in die donker dae van stryd by sy volk en by sy kerk gestaan, steeds met vaste beginsels voor oë²⁰⁹).

'n Vergadering van die Ned. Hervormde Kerk sonder ouderling Wolmarans was in die jare voor en na die Vryheidsoorlog werklik 'n seldsaamheid. Hy kon hier ook moeilik gemis word. Hy gee rigting aan alle vraagstukke van betekenis en hy het steeds die oog op een doel, nl. om in die Ned. Hervormde Kerk, die kerk van sy vaders, te dien en om die kerk te laat opbloeï tot 'n groot en seënryke gemeenskap. Sonder sy ywer tot die reorganisasie van die kerk gedurende die donker dae van kerkvereniging sou, menslikerwys, gesproke, die kerk na 1885 ten onder gegaan het. Die kerk het sy opbloeï en teenwoordige krag te danke aan die werk van onskatbare waarde in die negentigerjare van die vorige eeu deur hom verrig²¹⁰).

Die stryd wat A. D. W. Wolmarans gevoer het, het hom nie altyd populariteit verskaf nie. Hy het ook sy teenstanders gehad, maar selfs sy teenstanders sal erken dat hy altyd slegs gedoen het wat sy heilige oortuiging hom as die regte weg aangewys het. Sy landgenote wat hom geken het in sy krag, hulle verstaan ook wat die oorsaak was van sy swakhede²¹¹).

Die Ned. Hervormde Kerk moet A. D. W. Wolmarans met dankbare herinnering gedenk. Hy was 'n gawe van God aan ons. Dit het God behaag om die Hervormde Kerk nie ten onder te laat gaan nie. Wolmarans was die instrument in Gods Hand om dit te bewerkstellig. Op die 12de Julie 1928 kon die Hervormde Kerk met reg saam met Dawid uitroep: „Weet julle nie dat vandag 'n vors en 'n groot man in Israel geval het nie?” As ons A. D. W. Wolmarans spoedig vergeet, is dit slegs 'n bewys dat ons nie ag slaan op die vinger van God in ons kerklike verlede nie.

G. J. VAN STADEN.

²⁰⁸) Antwoord A. D. W. Wolmarans op „Terugblik” van ds. H. S. Bosman.

²⁰⁹) Vergelyk Artikel oor sy begrafnis, *Ons Vaderland*, 17 Julie 1928.

²¹⁰) Vergelyk Artikel oor sy dood, *Ons Vaderland*, 13 Julie 1928, van L. L. Steen.

²¹¹) Vergelyk L. L. Steen se artikel oor sy dood — *Ons Vaderland* 13 Julie 1928.